

FARSKÝ KOSTOL NAJSVÄTEJŠEJ TROJICE (SV. DEMETERA) V LUDANICIACH

MARTIN HANUŠ – MILOTA FLOREKOVÁ – MARTIN BÓNA

Keywords: Ludanice, Middle Ages, modern age, sacral architecture, cemetery, parish, St. Demetrius, material culture.

Abstract: *The parish church of Holy Trinity (St. Demetrius) in Ludanice. The article presents archival, archeological and architectural survey of the parish church in Ludanice. Research was performed here concurrently with a total renewal of the building between 1998 and 2010, however for various reasons the research could have only partial character. Despite his limited extent, the study offers a complex view of the sacral building's history, which had its origins likely in the late Roman period. Apart from architecture, the article analyzes the church cemetery, the original title of the church – St. Demetrius and the beginnings of the nearby village center settlement.*

1 ÚVOD

Obec Ludanice je v archeologickej aj historickej spisbe vo viacerých ohľadoch skúmanou a známou lokalitou. Stranou bližšieho vedeckého záujmu však dosiaľ zostával farský kostol majúci pôvod pravdepodobne v neskororománskom období (obr. 1). Ide pritom o objekt, ktorý dodnes nie je zapísaný do zoznamu kultúrnych pamiatok. Predloženým príspevkom by sme chceli v rámci možností splatiť dlh voči tejto pamiatke

a podnietiť jej oficiálny zápis do zoznamu národných kultúrnych pamiatok.

Štúdia komplexne pracuje s písomnými, archeologickými ako aj architektonickými prameňmi. Bohužiaľ, rozsah výskumov, s výnimkou archívneho, bol limitovaný. Podmienené to bolo faktom, že výskumy sa nerealizovali v predstihu, resp. paralelne s celkovou obnovou kostola, ktorá prebiehala medzi rokmi 1998 až 2010, ale až dodatočne a mali tak len príležitostný a čiastkový charakter. Vzhľadom na to môže náš príspevok

Obr. 1. Ludanice – farský Kostol Najsvätejšej Trojice: 1 – východný uzáver, sakristia a severná fasáda, 2 – západná fasáda (foto: M. Hanuš 2019).

Fig. 1. Ludanice – parish church of the Holy trinity: 1 – east apse, sacristy and north façade, 2 – west façade (photo: M. Hanuš 2019).

ponúknuť len predbežné závery, napriek tomu však veríme, že prináša zásadné zistenia a v rámci možností komplexný pohľad na túto pamiatku. K aktuálnemu vyhodnoteniu výskumu nás primäl aj fakt, že obnova kostola bola dokončená a rozšírenie poznatkov tak na dlhšiu dobu pravdepodobne nebude možné.

2 PÍSOMNE PRAMENE

2.1 STREDOVEKÉ PRAMENE

Ludanice boli už v stredoveku sídlom farnosti. Obec sa nachádzala v Nitrianskej župe, farnosť patrila do Ostrihomskeho arcibiskupstva, ktoré vzniklo približne v roku 1000 na území niekdajšieho veľkomoravského Nitrianskeho biskupstva. Podľa členenia Ostrihomskej arcidiecézy bola farnosť v Ludaniciach súčasťou Nitrianskeho archidiakonátu a v ňom patrila do Topolčianskeho dištriktu (Marek 2010, 133, 134, 173, 174).

Dosiaľ najstaršou známou písomnou zmienkou k ludanickej farnosti a jej kostolu je už v odbornej literatúre známy účtovný záznam pápežských decimátorov z 30. rokov 14. storočia, kde sa spomína miestny farár „Ladislav, kňaz u svätého Demetera, ktorý vyplatil kolektorom 3 groše a 4 denáre“ (Sedlák 2008, 25). Hoci v tomto prípade je ludanická farnosť zapísaná medzi farnosťami Zvolenského archidiakonátu, ide o Ludanice pri Topolčanoch.¹ Nezrovnalosť vysvetlil už J. Trochta (1964, 45–47). Z uvedeného účtovného záznamu tak vieme, že v tom čase v Ludaniciach jestvoval kostol i farnosť.

Písomné pramene, ktoré by uvádzali fundátora a konkrétne okolnosti založenia kostola, nie sú známe. Vizitátori, ktorí hľadali odpoveď na túto otázku, nezaznamenali nijaké zistené skutočnosti, ani ústnu tradíciu. Koncom 17. storočia sa spomína, že fundátor nie je známy a takisto sa nezachoval dátum posvätenia chrámu. Preto sa zvykol sláviť len sviatok patrocínia kostola – Najsvätejšia Trojica (VC 1695, 142). Písomné pramene o základine kostola (*dotum*) sa taktiež nezachovali. V tejto súvislosti možno poukázať na ustanovenia prvej Ostrihomskej synody (okolo roku 1100), podľa ktorých nebolo možné

vysvätiť kostol bez jeho hmotného zabezpečenia formou daru alebo pozemku (Marek 2010, 135). V čase kanonických vizitácií boli v povedomí farnosti známe a spísané pozemky, ktoré „od nepamäti“ prislúchali ku kostolu a z ktorých sa odvádzal pre jeho potreby výnos štvrtina alebo desatina (obr. 2: 2; VC 1755, 275; VC 1780, 269).

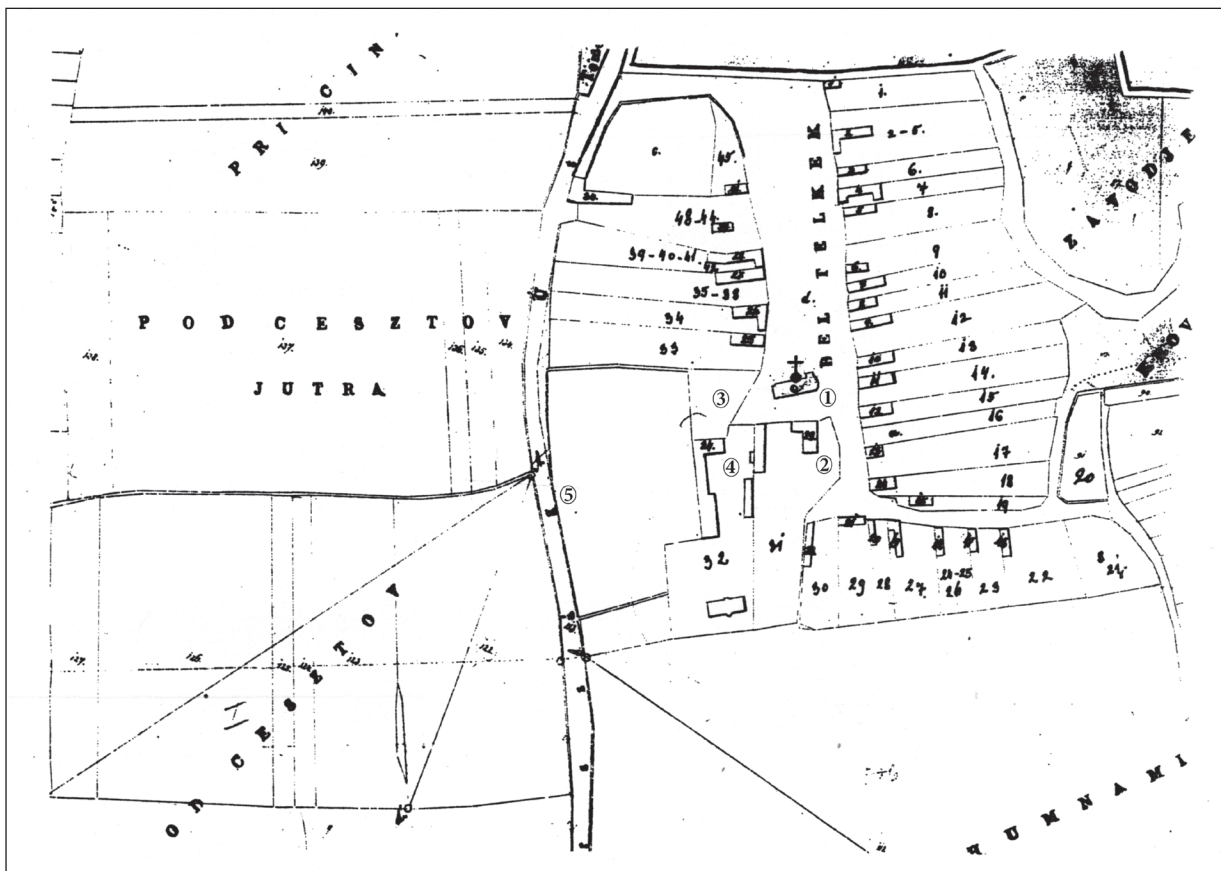
Najstarším písomne doloženým svetským patrónom farského kostola v Ludaniciach je rodina z Babindolu (VC 1559, 16; VC 1560, 64). Tá sa v 50. rokoch 16. storočia stáva vlastníkom Horných Ludaníc manželstvom Anny Ludanickej a Gregora z Babindolu (Mrva 1992, 34). Preto možno predpokladať, že pred polovicou 16. storočia mohli byť svetskými patrónmi príslušníci miestneho rodu Ludanicovcov.

Pôvodne bol farský kostol v Ludaniciach zasvätený svätému Demeterovi. Toto patrocínium sa spomína aj v testamente Juraja Suchého, prvého manžela Anny Ludanickej, z roku 1501, v ktorom zanechal kostolu svätého Demetera a kláštora svätých Kozmu a Damiána v Ludaniciach dve kazuly (HB 1058, citované podľa: Lukačka 2010, 17). Posledný záznam o pôvodnom patrocíniu je údaj z kanonickej vizitácie z roku 1560, kde sa vysvetľuje, že Ludanice „majú dva kostoly: farský zasvätený ku cti svätého Demetera, mučeníka, a kláštorňný ku cti svätých Kozmu a Damiána (Bucko 1939, 184; VC 1560, 64). Zaujímavé je, že v kanonickej vizitácii ludanickej farnosti, ktorá je o rok staršia – z roku 1559, sa spomína už nové a aktuálne patrocínium kostola: Najsvätejšia Trojica (Bucko 1939, 163; VC 1559, 16). Túto skutočnosť interpretoval J. Trochta (1964, 45–47). Isté je, že hoci sa nezachovala informácia o dôvode zmeny patrocínia, vieme ju datovať pomerne presne – okolo roku 1560.

2.2 NOVOVEKÉ PRAMENE A ICH VÝPOVEĎ O ARCHITEKTÚRE KOSTOLA

Z novovekých písomných i mapových prameňov je známe, že farský kostol v Ludaniciach bol postavený na rovine, v strede obce tvorenej dvoma radmi domov pozdĺž kráľovskej cesty. Pri kostole bol ohradený cintorín (obr. 2: 1; VC 1780, 303).

¹ Podobne boli v tom istom prameni do Zvolenského archidiakonátu omylom zapísané aj ďalšie farnosti v blízkosti Topolčian: Čermany, Obsolovce a Hrušovany.

Obr. 2. Mapa Dolných Ludaníc z roku 1863: 1 – farský kostol, 2 – farská budova (1786 až 1989), 3 – parcela so zaniknutým opátskym kostolom, kláštorom a cintorínom, 4 – majer Nitrianskej kapituly, 5 – cesta (podľa: Mrva 1992, upravené).

Fig. 2. Map of Dolné Ludanice from 1863: 1 – parish church, 2 – parish building (1786 to 1989), 3 – parcel with torn down abbey church, monastery and cemetery, 4 – Nitra chapter agricultural estate, 5 – road (per: Mrva 1992, modified).

Kostol bol pohodlne dostupný zo všetkých filiálok farnosti (Dvorany nad Nitrou, Mýtna Nová Ves, Kamanová, Chrabrany), ktoré v starších dobách nemali vlastný kostol ani kaplnku.

Zdrojom informácií o stave kostola je v tomto období najmä 14 kanonických vizitácií farnosti z rokov 1559 až 1841. Okrem nich máme k dispozícii dva stručné záznamy o budovách kostola a fary z 30. rokov 18. storočia (Aradi 1976, 246). Staršie z vizitácií (do konca 17. storočia) však neobsahujú detailný popis, len stručné zmienky – pokiaľ sa vyskytla vada, alebo ak bol kostol celý zničený v dôsledku katastrofy.

V prvej vizitácii z roku 1559 si vizitátor všimol čiastočne zničený kazetový strop kostola, ktorý nariadil opraviť (VC 1559, 16). Môžeme predpokladať, že okrem toho bola stavba v uspokojivom stave. V nasledujúcom roku 1560 sa spomína opát Ján z Rohovca, ktorý začal stavať

kostol a „dom vedľa kostola“, avšak tento údaj sa pravdepodobne vzťahuje k oprave opátskeho kostola, ktorý bol v tom čase značne poškodený, nakoľko Gregor z Babindolu použil stavebný materiál z neho na opevnenie svojho hrádka v Ludaniciach (VC 1559, 16, VC 1560, 64).

Tzv. pázmaňovské vizitácie z rokov 1630 a 1634 neobsahujú žiadny popis stavby kostola, vizitácia z roku 1634 je venovaná výlučne problémovému správaniu sa vtedajšieho ludanického farára (porovnaj VC 1630, 25, 26; VC 1634, 81). Nasledujúce roky sa situácia ďalej zhoršovala. Stručné poznámky vizitátora z 20. apríla 1667 svedčia o neutešenom stave farského majetku: „Kostol bol úplne vypálený Turkami, vyžaduje si znovuvybudovanie.... Fara je úplne vypálená“ (VC 1667, 228). Žalostné pomery ilustruje aj fakt, že v tomto čase farnosť nemala vlastného farára, ale spravoval ju farár z neďalekých Urminiec, ktoré

boli podobne zasiahnuté vojnou (VC 1667, 229, 231). Rozvrátené pomery nastali ako dôsledok obsadenia územia Turkami, ktorí v roku 1663 dobyli pevnosť Nové Zámky a vzdala sa im Nitra aj Hlohovec, tak im nič nebránilo plieniť okolie rieky Nitry a Topoľčian, čo zasiahlo aj Ludanice. Obyvatelia okrem toho museli voči Turkom dlhé roky plniť daňovú povinnosť (Mrva 1992, 35).

Po víťazstve spojeneckých vojsk pri Viedni v roku 1683 a znovudobytí Nových Zámok po dvoch rokoch neskôr pominulo v regióne turecké nebezpečenstvo. Hoci krajina bola vystavená plieneniu žoldnierov a veľkému daňovému zaťaženiu (Mrva 1992, 37), v roku 1695 našiel vizitátor farský kostol v Ludaniciach už v dobrom stave: „Kostol má nedávno úplne zrenovovanú strechu, vnútrajšok tiež dobre zariadený“ (VC 1695, 142). Bola tu evidentná snaha donorov a obyvateľov o obnovu kostola, avšak doba nepriala ich zámeru. Po tureckom nebezpečenstve krajinu sužovali žoldnieri cisárskeho vojska rabovaním. Keď viedenská vláda obnovila poriadok, zakrátko vypuklo povstanie Františka II. Rákociho (1703–1711), ktoré výrazne zasiahlo aj do života v obciach v okolí rieky Nitry a Topoľčian (Mrva 1992, 37). Dva roky po skončení povstania, v roku 1713, bol kostol „úplne vypálený“ (VC 1713, 282). Uvedená je tu prvýkrát jeho stručná charakteristika. Kostol mal kamenné steny, chór a na ňom organový pozitív. Opäť sa začalo s reparáciou budovy aj oltárov. V čase vizitácie (1713) bola opravená len strecha. Prvýkrát sa v prameňoch spomína sanktuárium a sakristia, ktoré mali klenbové stropy, pričom plochý strop v lodi kostola sa vtedy opravoval (VC 1713, 282, 283).

Ďalšia vizitácia z roku 1731 zaznamenáva, že kostol je bežnej veľkosti, murovaný, sakristia a presbytérium má klenbový strop a loď drevený. Interiér obsahoval aj drevený chór s organovým pozitívom s piatimi registrami (VC 1731, 324).

V roku 1733 však bola z milodarov veriacich prekvapivo vybudovaná (nová) klenba sanktuária a sakristia od základov (*Sanctuarium fornitum et Sacristia a fundamentis erecta est*; VC 1755, 275). V stručných záznamoch o farnostiach Ostrihomskej arcidiecézy z rokov 1733 a 1737 ale nie je o tejto prestavbe zmienka, v roku 1733 je

zaznamenané, že kostol sa zdá byť v dobrom stave, len celá podlaha si vyžaduje opravu, čo sa pripomína aj o štyri roky neskôr (*Aradi 1976, 246*).

V polovici 18. storočia pristúpili svetskí patróni, miestny farár i farníci k podstatnej prestavbe kostola. Významne sa o to zaslúžil vtedajší zemepán Horných Ludaníc grófka Terézia Beréniová (Berényi), vdova po grófovi Krištofovi Erdődym. Veľkú snahu o obnovu objektu vyvinul aj miestny farár František Trenčáni (Trencsanyi), ktorý tu pôsobil od roku 1754. Tento kňaz sa zaslúžil o „moderný elegantný“ vzhľad kostola i fary v Ardanovciach, kde predtým krátky čas účinkoval (VC 1755, 279, 281; VC 1780, 264). Na prestavbe sa almužnami a pomocnými prácami či furmankami podieľali aj miestni farníci. Dôvodom rekonštrukcie bola najmä malá rozloha kostola. Veľa veriacich muselo počas bohoslužieb stáť na cintoríne (VC 1755, 286). Rovnako bola aj obava ohľadom statiky kostola a dobrým dôvodom na prestavbu boli aj prajné pomery: mierové časy, 489 zlatých a 51 denárov v hotovosti na financovanie rekonštrukcie (VC 1755, 277), ako aj ochota a štedrosť svetskej patrónky.

V roku 1755 bol opísaný pôvodný kostol: postavený z kameňa, bez veže, má klenbami zakryté sanktuárium a sakristiu, drevené sú podlaha lode kostola, katedra a chór s organovým pozitívom s piatimi registrami. Prvýkrát sa spomína aj skutočnosť, že kostol nemá kryptu, avšak predpokladalo sa, že sa vybuduje počas obnovy (VC 1755, 275, 277).

V roku 1758 bola prestavba dokončená. Máme o nej informácie z kanonickej vizitácie z roku 1761. Bola taká zásadná, že vo vizitácii sa označuje kostol ako nový: „Stojí tu štvrtý rok kostol, ktorý bol, s výnimkou jednej malej časti múru, od základov postavený z vlastných prostriedkov, tiež zo zbožných darov veriacich, za pomoci farníkov v podobe furmaniek a zasvätený k pocte Najsvätejšej Trojice.“ (VC 1761, 187).

Nová časť bola postavená z kameňa a z pálených tehál. Prvýkrát sú udané aj rozmery rozšírenej stavby: dĺžka 14,5 siah, šírka 6 siah, výška 5,5 siah.² Klenbový strop dostala po novom aj loď kostola, taktiež bola drevená podlaha nahradená kamennými kvádrmi. Stavba však

² Siahá má 6 stóp, čo predstavuje 1,89 m (Marek 2017, 815).

Obr. 3. Ludanice – farský kostol. Pohľad na severnú fasádu, pred rokom 1910 (zdroj: <https://gallery.hungaricana.hu/en/SzerencsKepeslap/1226340/>).

Fig. 3. Ludanice – parish church. View of the north façade, before 1910 (source: <https://gallery.hungaricana.hu/en/SzerencsKepeslap/1226340/>).

začala praskať: „...kvôli zjavnejším a početnejším trhlinám stien a puklinám v klenbách hrozí úplné zrútenie. Z toho dôvodu je obava, aby sa klenba tlačiacca svojou tiažou na múry neuvolnila úplne a nezavalila niekoho z ľudu asistujúceho spolu s farárom pri bohoslužbách“ (VC 1761, 187). Vybudovaný bol aj nový murovaný chór, avšak aj on mal viaceré trhliny a bola obava, že sa zrúti (VC 1761, 189). Tieto viditeľné pukliny sa však časom ukázali ako neškodné, ako je spomenuté o necelých dvadsať rokov neskôr: „Kostol je udržiavaný veľmi starostlivo. Má nejaké trhliny v klenbách, podľa názoru stavebníkov veľmi málo škodlivé. Zdá sa, že múry nového kostola sadajú“ (VC 1780, 266).

V roku 1780 vykonal kanonickú vizitáciu kanonik Nitrianskej kapituly Vojtech Príleský. Jej zápis je vôbec najobsažnejšou správou o stave kostola a farnosti. O budove kostola sa píše, že je priestranná, vystavaná z pevných materiálov, má šindľovú strechu s trámovou konštrukciou a vežu z pevných materiálov týčiacu sa na priečelí kostola. Tá však nemohla byť dokončená, pretože kvôli zlej štruktúre základov a kvôli chybe ukladania materiálu mala štrbiny a pukliny. Veža bola vystavaná do výšky 8 siah, bola široká 2,5 siah,

mala vpredu jedno a z boku dve okná“. Vizitátor navrhol celú vežu rozobrať a v príhodnom čase vybudovať novú (VC 1780, 262, 263, 268).

Sanktuárium kostola má uvedené rozmery: dĺžka 3 siah, šírka 4 siah, výška 4 siah. Je vydláždené kvádrovými kameňmi a má dve okná privádzajúce dostatok svetla – menšie za hlavným oltárom, väčšie od sakristie. Od lode kostola je oddelené dreveným zábradlím popolavej farby. Naľavo od hlavného oltára je sedenie pre kňaza. Príľahlá sakristia má rozmery 3 x 3 siah, 2,5 siah vysoká, z pevných materiálov, vydláždená kvádrovými kameňmi, s dverami popolavej farby. Strechu má šindľovú.

Loď kostola bola 11 siah dlhá, 6 siah široká a 5 siah vysoká.³ Okná privádzali dovnútra dostatok svetla. Dostatočne veľká bola aj brána popolavej farby na priečelí kostola. Kostol mal už aj kryptu⁴, v ktorej sa však pochovávalo len krátko – do čias normatívnej regulácie, ktorou bolo takéto pochovávanie zakázané. V lodi sa nachádzal murovaný chór s organovým pozitívom s desiatimi registrami. V čase vizitácie mal novú úpravu – bol mramorovaný a dostal pozlátané ozdoby (VC 1780, 262, 263). Celý modernizovaný a zväčšený

³ Oproti vyššie uvedeným rozmerom v roku 1761, kde sa uvádzala všeobecne výška kostola 5,5 siah je tu malý rozdiel v meraní.

⁴ Krypta sa nachádzala v prednej časti lode v strede v tesnej blízkosti sanktuária, ako možno určiť na základe informácií od očitých svedkov udalosti zo 60. rokov 20. storočia, kedy sa podlaha v tejto časti kostola náhle prepadla do krypty počas nedelnej svätej omše. Následne bolo do vzniknutej jamy navožené veľké množstvo piesku a podlaha kostola bola obnovená. Pri obnove kostola v auguste roku 2000 bol vrch krypty prekrytý železobetónovým krytom (Farská kronika, 46; informácia aj od staršej obyvateľky obce). Okrem toho bola pred prahom kostola z tehál murovaná hrobka farára Michala Jozefa Vranciča (Vrancics), ktorý v Ludaniciach zomrel 4. 3. 1721. Vstup do nej sa nachádzal v podveží a pokrývala ho pieskovcová platňa. V marci roku 2004 bol pri obnove kostola vchod odkrytý a upravený (Farská kronika, 49; Gajdoš 2004, 32).

Obr. 4. Ludanice – farský kostol. Interiér lode a presbytéria s obnoveným barokovým mobiliárom (foto: M. Hanuš 2019).
Fig. 4. Ludanice – parish church. Nave and presbytery interior with renewed baroque furnishings (photo: M. Hanuš 2019).

kostol bol veľmi dobre udržiavaný. Podľa starého zvyku výstavbu, opravy a údržbu kostola mali na starosti farníci pod vedením svetských patrónov (VC 1780, 273).

Kostolný mobiliár prešiel zložitým vývojom, ktorému sa v tejto štúdii nemožno podrobne venovať. V súčasnosti sa v kostole nachádzajú tri oltáre, hlavný a dva bočné, ktoré spolu tvoria umelecko-historicky jednotný celok a pochádzajú z barokovej úpravy kostola z 18. storočia (obr. 4). Hlavný oltár je zasvätený Najsvätejšej Trojici, naľavo sa nachádza Oltár svätého Jána Nepomuckého a napravo Oltár svätých Kozmu a Damiána, pričom jeho obraz údajne pochádza zo zaniknutého opátskeho kostola v Ludaniciach (Ševčíková 2000), čo je potrebné overiť ďalším výskumom.

2.3 CINTORÍN, ZVONICA, KAPLNKA A FARA

Už v najstarších novovekých prameňoch sa pri budove kostola opisuje aj existencia cintorína, ktorý bol ohradený sčasti múrom a sčasti valom.

V druhej polovici 18. storočia sa nariadením v rámci osvietených reforiem zakladali nové cintoríny mimo územia obce. Tak tomu bolo aj v Ludaniciach, kde nový cintorín vznikol pred rokom 1780 (VC 1780, 275) pri hlavnej ceste a funguje na tomto mieste aj v súčasnosti (Mrva 1992, 54). Múr pôvodného cintorína sa opravoval/budoval aj v roku 1700 (*Cinctura cimiterii est in opere*; VC 1700, 104), vo vizitácii z roku 1761 sa spomína ako nedokončený (VC 1761, 189).

Na cintoríne bola umiestnená drevená zvonica so šindľovou strechou, ktorá v roku 1780 mala „blízko k zrúteniu“ (VC 1780, 262). V starších vizitáciách sa spomínajú dva väčšie zvony (VC 1630, 26; VC 1713, 283). V roku 1731 je zaznamenaný okrem zvonov vo zvonici aj tretí zvon umiestnený „v drevenej vežičke“ (VC 1731, 324), v roku 1761 sa píše o troch zvonoch, všetky vo zvonici (VC 1761, 189). Tieto tri zvony boli zaobstarané na náklady farníkov na začiatku 18. storočia a boli posvätené v Trnave. Ich váha bola: najväčší 15 centenárov, menší 5 a najmenší 2 centenára (VC 1780, 270, 271).⁵

⁵ 1 centenár = 100 funtov/libier = 56 kg (Marek, 2017, 191).

V roku 1780 stála na cintoríne pri kostole aj kaplnka Svätého Kríža, postavená z pevného materiálu, s klenbovým stropom a šindľovou strechou, dláždená štvorcovými kameňmi a mala dve okná. Jej dĺžka bola 2,5, šírka 2 a výška 2 siahly. Vnútri bol drevený oltár Sv. Kríža s kolorovaným krucifixom, po bokoch oltára sa nachádzali postavy Panny Márie a sv. Jána Evanjelistu (VC 1780, 275).

Budova fary bola v roku 1560 postavená v tesnej blízkosti kostola (Mrva 1992, 32, 35, 40; Vidová 2004, 61, pozn. 181),⁶ čo nebolo vyhovujúce kvôli nebezpečenstvu požiaru (VC 1780, 262). Vizitátori viackrát konštatovali jej zlý stav, nariaďovali opravu, čo bolo povinnosťou farníkov. Bola vlhká, tmavá a postavená z nepálených tehál (VC 1700, 104; VC 1780, 258). Preto v roku 1780 vizitátor navrhoval, aby sa zničený opátsky kostol svätých Kozmu a Damiána, ktorý bol „nielen prebytočný, ale na ťarchu“ rozobral a materiál použil na faru. Opátsky pozemok by sa mohol využiť na farské budovy a záhradu (obr. 2: 3). Tiež radil zjednotiť základiny opátstva a farského kostola a v kostole navrhoval zriadiť oltár svätých Kozmu a Damiána, na ktorom by sa slúžili sväté omše na úmysly zakladateľov opátstva (VC 1780, 258, 259). O realizácii týchto úvah nie je v neskorších vizitáciách zmienka, časť z návrhov vizitátora V. Príleského však bola realizovaná.⁷ Mladšie záznamy z rokov 1802 aj 1841 už majú charakter účtovnej knihy bez podrobných deskripcií kostola (por. VC 1802; VC 1841).

3 PATROCÍNIUM SV. DEMETERA

Ako vyplýva z písomných zmienok pôvodne bol farský kostol v Ludaniciach zasvätený sv. Demeterovi. Úcta k tomuto poprednému byzantskému svätcovi – martýrovi a bojovníkovi, ktorý žil na prelome 3. a 4. storočia, bola v našom regióne doložiteľne prítomná už v čase cyrilo-metodskej misie (*Braxatoris 2022*).⁸ Tézy o jej kontinuite z veľkomoravských čias sa však ukazujú ako nepodložené (*Labanc 2017; Neumann 2014*, 16, 25, 31; porovnaj *Žeňuch 2020*, 118).

V Uhorsku bol svätcov kult prítomný už od jeho počiatkov, prvé dve storočia sa však viazal na ortodoxné a monastické baziliánske prostredie, pričom sa prejavil na importovaných artefaktoch zobrazujúcich sv. Demetera napr. na pečatiach ortodoxných metropolitov Uhorska už na začiatku 11. storočia, či uhorskej koruny (*corona graeca*) zhotovenej v 70. rokoch 11. storočia v Konštantínopole (obr. 5; *Bak/Pálffy 2020*, 150–156; *Baán 2020*, 14, pozn. 7; *Tóth 2007*, 175–177). Novým podnetom k svätcovej úcte v Uhorsku bola pravdepodobne skutočnosť, že Belo III. v roku 1180 znovu a definitívne získal Sirmium (Szávašzentdemeter, Sremska Mitrovica). To predstavovalo po Solúne druhé najvýznamnejšie centrum jeho kultu. Najneskôr od polovice 11. storočia tu stál významný ortodoxný kláštor sv. Demetera, ktorý hral dôležitú úlohu v šírení jeho úcty v Uhorsku. Podľa prameňov v ňom spolu žili grécki, uhorskí aj slovanskí mnísi (*Andrić 2008; Baán 2020*, 15; *Bali 2012*, 165, 166; *Romhányi 2000*, 60; *Stojkovski 2019*, 130–136; 2022).

⁶ Vybudoval ju opäť miestneho kláštora Ján z Rohovca, ktorý zároveň slúžil vo farskom kostole ako kňaz. Potreba obnovy by mohla súvisieť s vypálením Ludanic v roku 1530.

⁷ Novú faru postavili v roku 1786 južne od farského kostola. Jej polohu zachytávajú mapy od 2. vojenského mapovania (1838). Stála do roku 1989, kedy bola asanovaná a nahradená súčasne stojacou farou, postavenou hneď vedľa (obidve fary zachytáva mapa 1 : 5000 z 80. rokov 20. storočia). V pivnici starej fary sa pri jej čistení v roku 2002 našlo ostenie románskeho okna, možno z kláštorného kostola asanovaného podľa inštrukcií vizitátora. Kláštorný kostol bol zbúraný zrejme krátko po vizitácii, pravdepodobne medzi rokmi 1780–1784. Prvé (1782–1784), ani druhé (1838) vojenské mapovanie ho už nezachytáva a parcela na ktorej stál, aj so severnou, už skôr zaniknutou časťou kláštora, zostala, ako ukazujú historické mapy, prázdna a to až do vybudovania učiteľskej bytovky v roku 1964 (*Kvasnicová 1992*, 68–70). Na južnej časti kláštora aj s okolitými pozemkami fungovalo od druhej polovice 17. storočia až do polovice 20. storočia hospodárstvo patriace Nitrianskej kapitule (*Gajdoš 2004*, 16–32; *Hanuš/Kušnirák 2014*).

⁸ Bratia pochádzali zo Solúna, ktorého patrónom bol sv. Demeter a kde mal jeho kult svoje hlavné centrum (*Bauer 2013*). Priame svedectvo o jeho uctievaní na Veľkej Morave zachytáva správa v Živote Metoda, kde sa spomína, že po preložení kníh Písma Metod s duchovenstvom oslávil pamiatku sv. Demetera (26. októbra). Ďalším dokladom je *Kánon na počesť svätého Demetera Solúnskeho*, ktorej autorstvo sa pripisovalo solúnskym bratom v čase misie, resp. aktuálne pravdepodobnejšie ich žiakom, do obdobia vyhnania z Veľkej Moravy, prípadne času krátko po tom.

Obr. 5. Ikonografia zobrazujúca sv. Demetera: 1 – pečať Antoniosa, východného metropolitu Uhorska, začiatok 11. storočia (zdroj: <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1947.2.414>); 2 – emailová platnička zo svätoštefanskej koruny, 70. roky 11. storočia (zdroj: https://hu.wikipedia.org/wiki/Szent_Korona).

Fig. 5. Iconography depicting St. Demetrius: 1 – seal of Antonios, eastern Metropolitan of Hungary, early 11th century (source: <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1947.2.414>); 2 – enamel plate from the Crown of St. Stephen, 1070s (source: https://hu.wikipedia.org/wiki/Szent_Korona).

Krátko nato, na začiatku 13. storočia bol ďalším a pre Uhorsko kľúčovým impulzom vznik domácej legendy sv. Demetera, ktorá uvádzala jeho panónsky pôvod v Sirmiu, čo bolo zrejme aj jeho skutočné rodisko.⁹ Sv. Demeter bol tak povýšený medzi uhorských krajinských patrónov. Politický kontext vzniku legendy na začiatku storočia by pritom mohol súvisieť s bulharsko-uhorskými konfliktmi o južné hranice krajiny (Tóth 2007, 94–108).

Najstaršou liturgickou pamiatkou uhorskej proveniencie dokladajúcou úcty k sv. Demeterovi je tzv. Prayov kódex, ktorý vznikol pravdepodobne medzi rokmi 1192 až 1195.¹⁰ Jeho sviatok tu je stanovený na 26. októbra podľa ortodoxného

kalendára, čo bolo v Uhorsku obecné platné aj neskôr a poukazuje na východný pôvod jeho úcty (Neumann 2014, 16; Tóth 2007, 68–71).¹¹ Jej šírenie sa prejavilo napr. aj vo frekvencii krstných mien v Uhorsku. Okrem troch starších výnimiek, ktoré nemuseli súvisieť s osobami uhorského pôvodu, sa meno Demeter stáva zjavne častejším od 20. rokov 13. storočia. V tom čase išlo o dospelé osoby, takže k zmene zrejme prišlo už o čosi skôr (porovnaj Slíz 2020, 288–290, ábra 1; Tóth 2007, 60).¹² Možno dodať, že na šírení kultu sv. Demetera sa podieľali aj benediktíni, čo ilustruje aj samotný Prayov kódex, kde sa spomína konsekrácia kláštorného kostola v Diakovciach, či Nitriansky kódex, ten však nevznikol v Uhorsku, ale v západnom ríšskom kláštore (Nemeš 2006).

Z kvantitatívneho hľadiska poznáme z celého územia stredovekého obdobia Uhorska 48 patrocínií sakrálnych objektov, čo predstavuje 25. zasvätenie z hľadiska frekvencie (Mesterházy 1970; Mező 2003, 63–65; Slíz 2011, táb. 1; Tóth 2007, 186, 187). Najstaršie zmienky s výnimkou baziliánskeho kláštora v Sremskej Mitrovici a jeho filiálok (záver 12. storočia) sú dochované z druhej polovice 13. storočia (Tóth 2007, 61). Na Slovensku vieme toto patrocínium v stredoveku doložiť, resp. na základe kontinuity sakrálnych stavieb predpokladať v 6 prípadoch, a to najskôr od 20. rokov 14. storočia.¹³ Ludanice z toho predstavujú v rámci Uhorska jeho najseverozápadnejší a v oblasti západného Slovenska aj osamelý výskyt, zároveň pritom reprezentujú ojedinelú prítomnosť tohto starobylého východného patrocínia v jadre Nitrianska, resp. Veľkej Moravy.

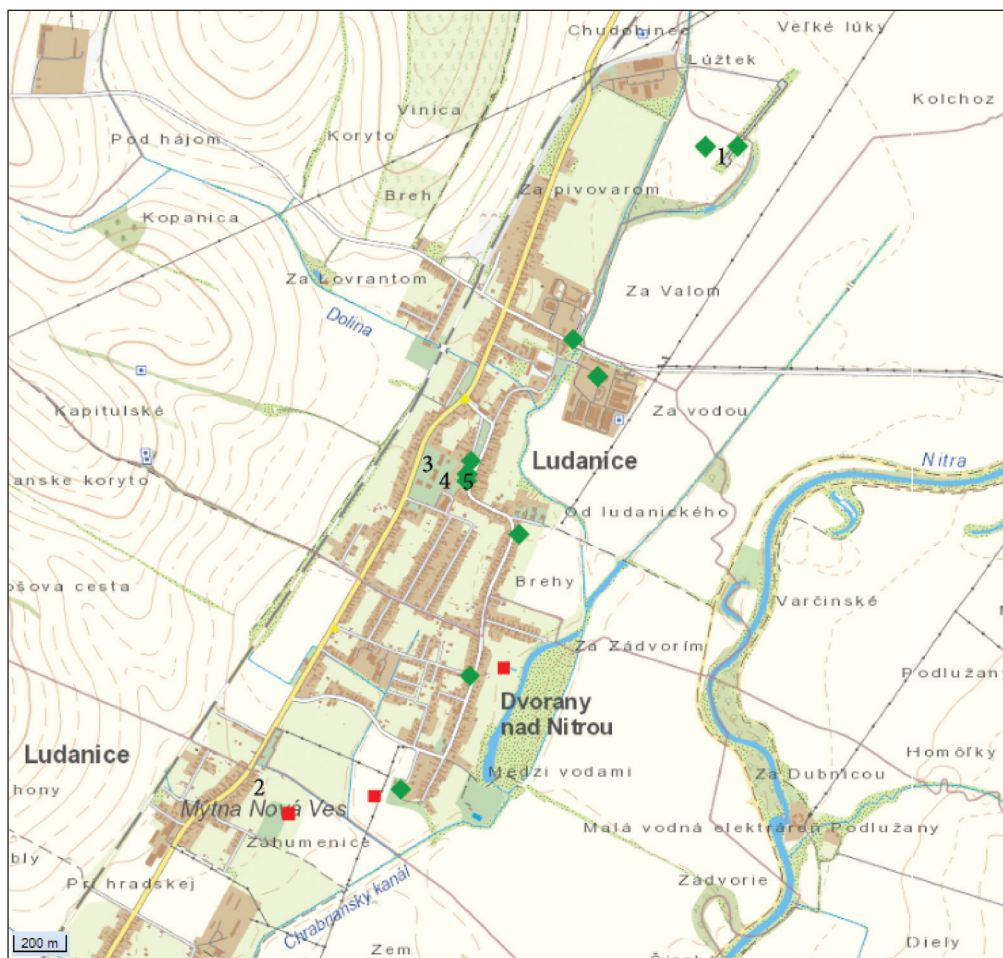
⁹ Do Solúne bol kult pravdepodobne prenesený až po obsadení mesta Hunmi v roku 441 (Bauer 2013, 27–39; Stojkovski 2012).

¹⁰ P. Tóth považuje za najstarší uhorský doklad úcty k sv. Demeterovi Nitriansky evanjeliár, ktorý datuje do 11. storočia, nepozná však zásadnú prácu J. Nemeša (2006) negujúcu uhorskú provenienciu kódexu aj uvedené datovanie. V dôsledku toho sa pokúša vysvetliť absenciu tohto sviatku vo všetkých ostatných uhorských liturgických pamiatkach 11. a 12. storočia (Tóth 2007, 61–67, 71, 72).

¹¹ Na západe sa slávil 8. októbra a v starých gréckych, sýrskych aj latinských martyrológiách (4.–5. storočie) sa uvádza 9. apríl, kde je však uvedený ako sviatok diakona Demetera zo Sirmia. Predpokladá sa, že východný sviatok 26. októbra by mohol súvisieť s transferom jeho kultu zo Sirmia do Solúna, po zabratí mesta Hunmi (Bauer 2013, 19, 30, 31, 324; Braxatoris 2022, 107, pozn. 214).

¹² Zaujímavé je, že meno Demeter medzi členmi miestneho šľachtického rodu Ludanickovcov, pravdepodobného svetského patróna kostola, neregistrujeme. Len v lefantovskej vetve rodu sa vyskytuje meno neistého pôvodu Derš (v rokoch 1244, 1312; Lukačka 2002, Tab. 22/1–4), obvykle interpretované ako Dezider. Pre Ludanickovcov je pritom typická slavicita mien, počas celého 13. storočia používali skoro výlučne slovanské mená (Lukačka 1990, 12).

¹³ Kesovce (1324, okr. Rimavská Sobota), Hanigovce (1331, okr. Prešov), Ražňany (1332, okr. Prešov), Bušince (1332, okr. Veľký Krtíš), Žíp (1332, okr. Rimavská Sobota), Ludanice (1333, okr. Topoľčany); (Čatayová 2006, 386–388; Grešlík 2012, 141–152; 2013, 172–174; Hudák 1984, 44, 55–57, 113, 114, 298, 397; Judák/Poláčik 2009, 158, 159, 320, 468; Slivka 2006, 149, 150).

Obr. 6. Ludanice – základná mapa s vyznačenou polohou archeologických lokalít evidovaných v CEANS: 1 – Lúžtek a pristávacia plocha Agroletu, 2 – Mýtina Nová Ves, 3 – základná škola, 4 – školské poľíčko (parcely č. 272), 5 – farský kostol (zdroj: <https://gp.sazp.sk/>, autor: M. Hanuš).

Fig. 6. Ludanice – map with highlighted archeological sites listed in CEANS: 1 – Lúžtek and Agrolet landing area, 2 – Mýtina Nová Ves, 3 – elementary school, 4 – school field (parcel no. 272), 5 – parish church (source: <https://gp.sazp.sk/>, author: M. Hanuš).

4 POČIATKY OSÍDLENIA PRI FARSKOM KOSTOLE

Obec ležiaca v okrese Topoľčany patrí medzi staré slovanské sídliskové enklávy, ktorá vykazuje kontinuitu v povelkomoravskom období (Hanuliak 1991, obr. 1; Lukačka 1985; Ruttkay A. 1986, obr. 1, 2; Ruttkay M. 2012, obr. 4). Z katastra Ludaníc je doložené osídlenie datovateľné od 9. storočia v dvoch polohách na severnom a južnom okraji obce (obr. 6: 1, 2; Ruttkay A. 1989b, 337–340, obr. 74: 2, 6).¹⁴ Tretia poloha s datovaním do „9./10.–13. storočia“ sa uvádzala v centre obce, v polohe

základnej školy (parcely č. 269) ležiacej v susedstve farského kostola (obr. 6: 3; cca 100 m; Ruttkay A. 1989b, 338, 339; obr. 74: 1). Archeologický výskum (2005–2007) situovaný medzi farským kostolom a školou (parcely č. 272; obr. 6: 4) však na veľkej vzorke nálezov keramiky doložil osídlenie najskôr až v druhej polovici, resp. závere 12. storočia (obr. 7: 1–9; Hanuš/Kušnirák 2014, 160; Hanuš v príprave). Revízia nálezov pri základnej škole (parcely č. 269) taktiež ukázala, že uvedený interval je aj v kontexte nášho výskumu potrebné posunúť až od uvedeného obdobia.¹⁵ Rámcovo do 12. až 13. storočia ich pritom zaradil už

¹⁴ Ide o polohy: Lúžtek, resp. pristávacia plocha Agroletu a Mýtina Nová Ves.

¹⁵ Nálezy z areálu školy uvedené vo výskumných správach z rokov 1953–1954 (AÚ SAV 163/53; 227/54; 228/54) obsahujú len dva črepy s von vyhnutým okrajom, ktoré možno vzhľadom na vyššie uvedený kontext datovať taktiež až do závere 12. storočia.

E. Wiedermann (1985, 38, 39, tab. VII: 8, 10), ktorý rovnako datoval aj ďalšie najstaršie nálezy z centra obce získané v 60. a 70. rokoch 20. storočia. Konkrétne zo susedných parciel učiteľskej bytovky (parcela č. 270), či farskej záhrady¹⁶ (parcela č. 281; Wiedermann 1985, 23, 24, 49, tab. XXIX: 5).

Výskyt patrocínia sv. Demetera v Ludaniaciach je skôr než v danej polohe nedoložitelnou miestnou veľkomoravskou tradíciou spätý s benediktínskym kláštorom, ktorý stál vedľa farského kostola vo vzdialenosti cca 30 m¹⁷ (obr. 2: 3; 6: 4; 14) a bol zasvätený taktiež popredným východným svätcom – sv. Kozmovi a Damiánovi (Hanuš/Kušnirák 2014). Tí sú, mimochodom rovnako ako sv. Demeter, zobrazení na spodnej časti uhorskej koruny.¹⁸ Je pravdepodobné, že

zasvätenia susediacich stavieb vytváralo spoločný ideový program, ktorý sa mohol realizovať v rovnakom, resp. nadväzujúcom období. Založenie ani fundátora kláštora z písomných prameňov nepoznáme (Vidová 2004, 49), taktiež archeologický výskum odkryl zatiaľ len mladšiu južnú časť kláštornej budovy z prvej polovice 14. storočia (Hanuš/Kušnirák 2014). Už spomenuté nálezy keramiky z tejto polohy ale potvrdzujú výraznú aktivitu v horizonte datovanom do intervalu záver 12. až prvá polovica 13. storočia.¹⁹ Zo získaného veľkého súboru by len veľmi malý počet okrajov mohol byť starší, resp. dožívať na prelome 12./13. storočia a tak v podstate aj indikovať počiatok osídlenia v centre obce pri kláštore a farskom kostole (obr. 7).²⁰ Uvedený čas koreluje s názorom historikov, že kláštor bol

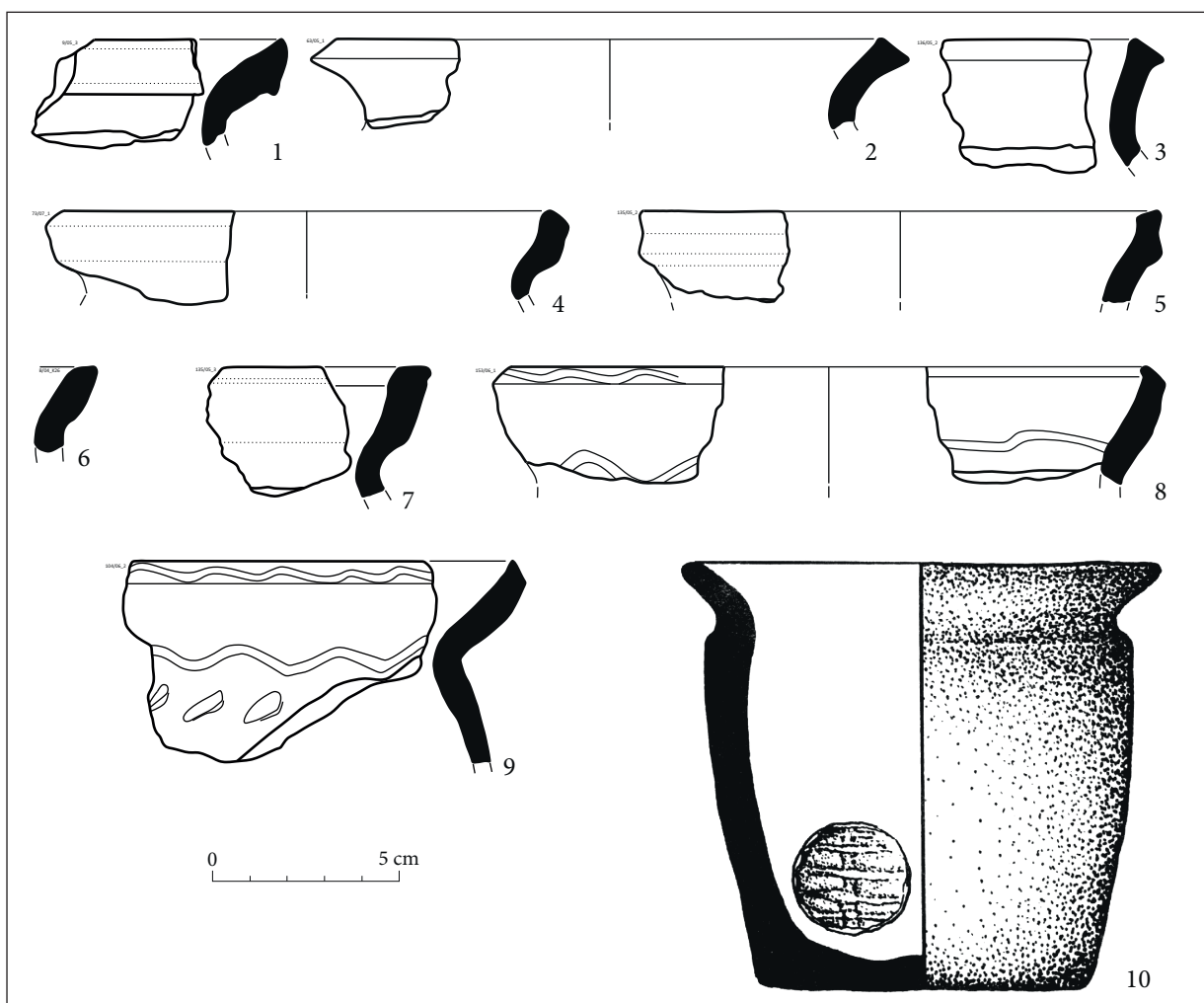
¹⁶ V prípade nálezu z farskej záhrady však treba jeho datovanie posunúť hlbšie do 11. až 12. storočia. Ide o menší hrniec s masívnymi stenami s jednoduchým von vyhnutým ústím a zaobleným okrajom (obr. 7: 10). Je to forma málo vhodná pre datovanie, ktorá prežíva z včasného do vrcholného stredoveku. Nachádzame ju napr. v Nitre – Tržnici v horizontoch 9.–10. storočia, ako aj polovice 12. až polovice 13. storočia (Bednár/Fotová 2006, obr. 4: 17, 21; 6: 1). Z Nitry – Mlynov je daný typ prítomný v horizonte datovanom do druhej polovice 11. až poslednej štvrtiny 12. storočia (König 2014, 81, 85, 86, 89, obr. 25: 2_29, typ. 1.1). Ďalší exemplár (grafitový) sa našiel v Nitre-Šindolke, podobne zaradený do 11. až záveru 12. storočia (Fusek/Spišiak 2004, 279, 300, 312, 317, 318, typ H1, tab. IV: 90A_4). Ďalšiu analógiu poznáme z Nitry – Školskej ul., kde sa našiel v hrobe spolu so 4 záušnicami, predbežne datovanom do záveru 10. až začiatku 12. storočia (Ruttkay/Ruttkayová 2018, 184, 190, 191, obr. 6: 2–5). Okraj evidujeme aj z Chotína, kde je zaradený aj s pomocou mince (pozri: Hunka 2013, 136, č. 49a), do 12. storočia, prípadne začiatku 13. storočia (Paulík/Rejholec 1958, 232, obr. 10: 10).

¹⁷ Podľa vizitácie z roku 1761 stál farský a kláštorňý kostol od seba 49 krokov (*passibus* – cca 0,6 m; VC 1761, 190, 191), čo zodpovedá 29,4 m a dobre koreluje s archeologicky a geofyzikálne lokalizovanou polohou kláštora.

¹⁸ Spodná časť koruny (tzv. *corona graeca*) bola darom byzantského cisára gréckej manželke Gejzu I. (1074–1077). Koruna bola pravdepodobne v 12. storočí doplnená o hornú časť (tzv. *corona latina*), kedy už mohla nadobudnúť funkciu kráľovskej koruny. Viacerí bádatelia túto transformáciu asociujú s Belom III. (1172–1196; Georgievová 2019, 36–43; Tóth/Szelényi 2015, 21–37), čo však zostáva sporné (Bak/Pálffy 2020, 149–167).

¹⁹ Ide o „horizont“ keramiky doložený v Nitre-Párovských Hájoch datovaný mincami Bela III. (1172–1196) a Ondreja II. (1205–1235; Ruttkay M. 1995, 565).

²⁰ Keramika z areálu kláštora obsahovala len 7 ks typologicky starších jednoduchých von vyhnutých okrajov (výber: obr. 7: 1–3), ktoré dožívajú v druhej polovici 12. storočia (analógie napr.: Bednár/Fottová 2003, 308, 309, obr. 7: 3; 8: 12; König 2014, 86–90, obr. 26: 9_21, typ 2.2), ale ojedinele sa vyskytnú ešte aj v spomínanom horizonte Nitra-Párovské Háje (Ruttkay M. 1996, Abb. 3: 2). Okrem toho sa tu vyskytli 2 tzv. manžetovité okraje (obr. 7: 4, 5), ktoré sú v Nitre – Tržnici datované do rámca druhej polovice 12. až polovice 13. storočia (analógie: Bednár/Fottová 2003, 308, 309, obr. 7: 6, 8, 13, 16, 23; 8: 19). Príbuzné formy sa vyskytli aj v Nitre – Mlynoch, zaradené v prípade miestneho typu 2.1 do intervalu druhej polovice 11. až poslednej štvrtiny 12. storočia (König 2014, 85–87, obr. 26: 17_8, 56_45) a typu 2.4, spadajúceho do druhej polovice, resp. pravdepodobne až sklonku 12. storočia (König 2014, 60, 84, 86, 87, obr. 28: 2.4). Ďalší typ kyjovitých okrajov (obr. 7: 6, 7) bol v Ludaniaciach doložený dvoma exemplármi, ktoré sa našli v najstarších vrstvách. Poznáme k nim paralely rámcovo datované do 12. až 13. storočia z Topolčian – Hradu (Wiedermann 1985, 19, tab. XVII: 3), či Rumanovej (Poláková/Vlkolínská 2022, 191, obr. 7: 2). Presnejšie zaradená je analógia z Nitry – Mlynov, datovaná do druhej polovice, resp. pravdepodobne až sklonku 12. storočia (König 2014, 60, 84, 86, 87, obr. 28: typ 2.4 – tu však ide o grafitovú keramiku). Posledný typ reprezentujú dva kalichovité prehnuté ústia (obr. 7: 8, 9) pochádzajúce z najstaršej vrstvy. Analógie majú v Nitre – Tržnici z druhej polovice 12. až polovice 13. storočia (Bednár/Fottová 2003, 308–310, obr. 8: 32). Podobne formované ústie pochádza z Chotína, kde je súbor datovaný aj s pomocou mince Bela III. (pozri: Hunka 2013, 136, č. 49a), do 12. storočia, prípadne začiatku 13. storočia (Paulík/Rejholec 1958, 232, obr. 10: 20). Poznáme ich aj z Nitry-Velkých Janíkoviec, z mladšej etapy sídliska, ktoré končí v 12. storočí (Ruttkay et al. 2016, obr. 5). Celkovo tak vieme z areálu kláštora doložiť len 13 ks okrajov (2 % z celkového počtu stredovekých okrajov) potenciálne starších než „horizont“ keramiky Nitra-Párovské Háje, ktoré však môžu na lokalite dožívať aj v kontakte s ním na konci 12. storočia.

Obr. 7. Ludanice – najstaršia keramika z centra obce: 1–9 – školské poličko, parcela č. 272 (autor: M. Hanuš); 10 – farská záhrada, parcela č. 281/1 (podľa Wiedermann 1985, tab. XXIX: 5).

Fig. 7. Ludanice – Oldest ceramics from the village center: 1–9 – school field, parcel no. 272 (author: M. Hanuš); 10 – parish garden, parcel no. 281/1 (per Wiedermann 1985, tab. XXIX: 5).

pravdepodobne založený okolo prelomu 12. a 13. storočia šľachtickým rodom Ludanickovcov (Vidová 2004, 49, 50).²¹ Išlo by tak zároveň o rovnaké obdobie, kedy dochádza aj k spomínanému rozšíreniu kultu sv. Demetera, už ako krajinského svätca rímskej cirkvi, v Uhorsku.

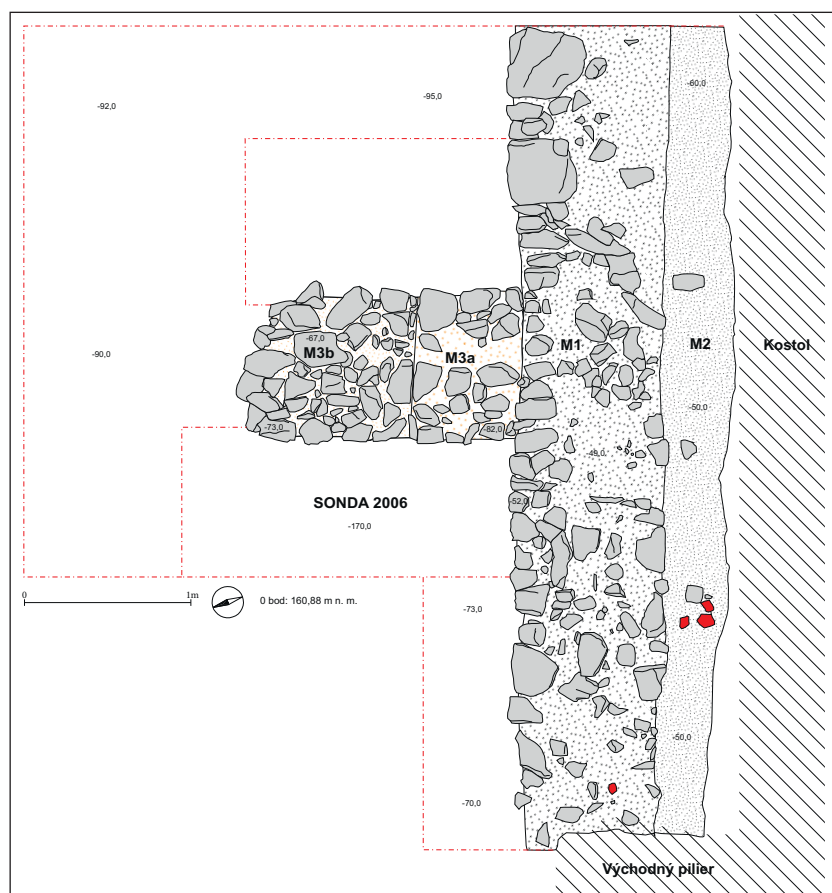
5 ARCHEOLOGICKÝ VÝSKUM FARSKÉHO KOSTOLA (EXTERIÉR)

V rámci obnovy farského kostola sa v roku 2001 realizoval výkop drenáže a osadenie sokla v exteriéri po obvodě stavby. Počas sanačných prác bolo pri severnej stene kostola, medzi sakristiou

²¹ Názor sa čiastočne opiera o aj o údajnú existenciu kláštora za vlády kráľa Imricha (1196–1204), ktorú uvádzali staršie i novšie maďarské, ako aj slovenské práce (Balics 1890, 185; Kiss/Sziklay 1902, 63; Romhányi 2000, 41; Rupp 1870–1876, 164, 165; Sörös 1912, 184). Pri revízii tvrdenia sme zistili, že vychádza z nesprávne interpretovaného textu I. Katonu (1781, 592), ktorý spomína obdarovanie kláštora sv. Kozmu a Damiána v tom čase chorvátsko-dalmátskym vojvodom (1198–1204) a neskorším kráľom Ondrejom II. (1205–1235). Ide však o benediktínsky kláštor rovnakého zasvätenia, ktorý vznikol po roku 1125 presťahovaním kláštora sv. Jána evanjelistu v Biograd na Moru ku kaplnke sv. Kozmu a Damiána na ostrove Pašman v Dalmácii. Kláštor patril medzi najvýznamnejšie benediktínske opátstva v Dalmácii a pravdepodobne (až) od začiatku 15. storočia používal v liturgii okrem latinčiny aj hlaholiku a cirkevnoslovanský jazyk. V literatúre sa traduje, že mníši pochádzajúci z tohto kláštora sa po roku 1346, podieľali na reštaurovaní slovanskej liturgie v kláštore Na Slovanoch, ktorý v Prahe založil Karol IV., čo však nový výskum spochybnil (Galović 2016; 2019; Ostojic 1964, 215–234).

Obr. 8. Ludanice – farský kostol. Pôdorys odkrytej architektúry pri severnej fasáde kostola a umiestnenie archeologickej sondy z roku 2006 (autor: M. Hanuš).

Fig. 8. Ludanice – parish church. Floor plan of uncovered architecture by the north church façade and location of archeological sondage in 2006 (author: M. Hanuš).

a východným oporným pilierom, zachytené murovivo prebiehajúce paralelne s loďou kostola aj s oporným pilierom priliehajúcim k nemu zo severnej strany (obr. 8, 11, 16).

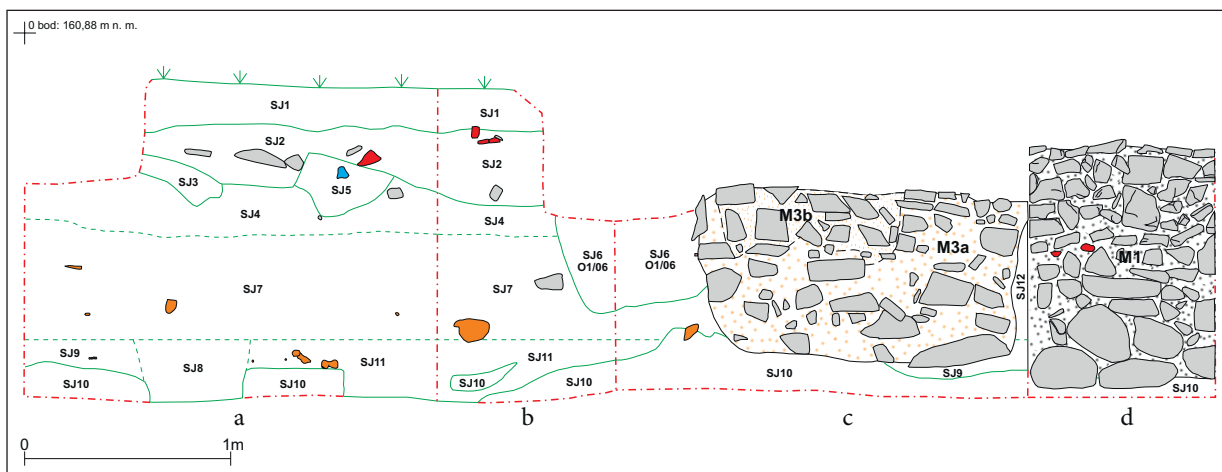
V rámci archeologického výskumu zaniknutého benediktínskeho kláštora sv. Kozmu a Damiana, ktorý sme realizovali na susednej parcele č. 272, sme v roku 2006 vyčlenili tím na doskúmanie tu odkrytých murív. Odkrytú plochu sme dočistili a v severozápadnom nároží medzi paralelným múrom s loďou kostola a oporným pilierom vytýčili malú zisťovaciu sondu (2 x 0,9 m; obr. 8) s cieľom preskúmať charakter a vzťahy odkrytej architektúry, aj v súvislosti so stratigrafiou a kostolným cintorínom.

5.1 STRATIGRAFIA TERÉNU

V rámci sondy môžeme formovanie terénu rozdeliť do štyroch horizontov. Prvý tvorila tmavá recentná humusová vrstva (SJ1, úroveň 160,65 m n. m.) obsahujúca okrem kostí, klinčov, stredovekej až novovekej keramiky aj fragment

priemyselne produkovanej škridle. Do prvého horizontu môžeme zaradiť aj zásah zachytený v severovýchodnom rohu sondy označený ako objekt O1. Na jeho recentné datovanie jednoznačne poukázal nález plastu v jeho zásype (SJ6). Vznik objektu by mohol súvisieť s odkrývaním zachytených múrov farníkmi pri obnove kostola (obr. 9, 10).

Druhý horizont predstavuje sivé súvrstvie (SJ2, SJ3, SJ5; obr. 9, 10) obsahujúce stavebnú deštrukciu (malta, kamene, fragmenty tehál; úroveň 160,43 m n. m.). Vrstvy vznikli pravdepodobne počas barokovej prestavby farského kostola, ktorá sa realizovala v 50. rokoch 18. storočia. Vtedy bolo asanované pôvodné presbytérium a sakristia kostola. Túto interpretáciu naznačuje skutočnosť, že niveleta koruny odkrytých murív (M1–M3, úroveň 160,36 m n. m.) sa nachádza približne v úrovni súvrstvia. Na datovanie horizontu poukazujú aj nálezy novovekého skla (obr. 13: 24–27) a novovekej keramiky (obr. 13: 16, 18–22). Okrem toho sa tu našli aj fragmenty staršej stredovekej keramiky, klinčov a kostí.

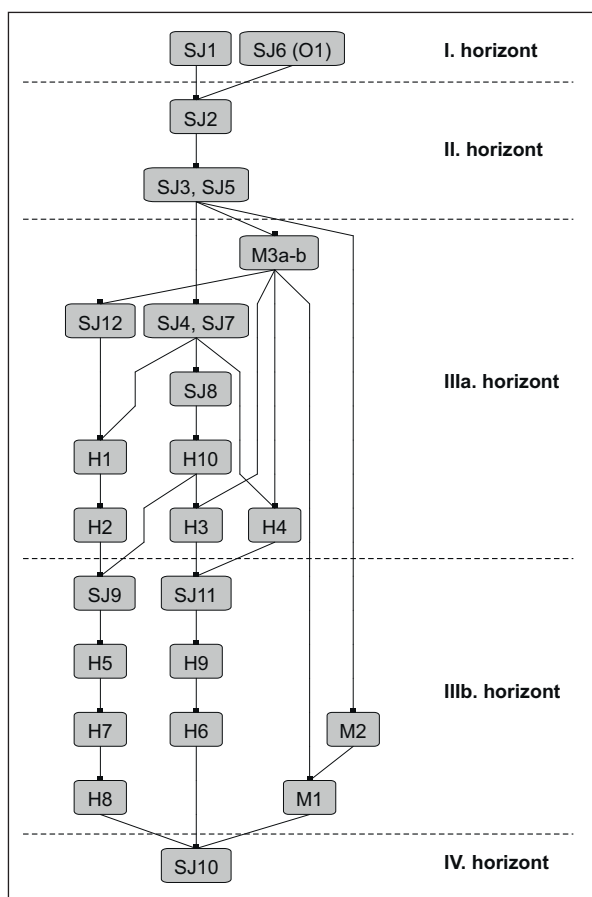

Obr. 9. Ludanice – farský kostol. Profily sondy z roku 2006: a – západný, b – severný, c – východný, d – južný (autor: M. Hanuš).

Fig. 9. Ludanice – parish church. Sondage profile from 2006: a – west, b – north, c – east, d – south (author: M. Hanuš).

Stratigrafická sekvencia pokračovala tretím horizontom, ktorý možno súhrnne označiť ako tzv. „cintorínsku vrstvu“ (od úrovne 160,18 m n. m.). Pozostával z hnedého, sotva rozlíšiteľného „súvrstvia“ obsahujúceho malú prímes stavebnej deštrukcie (najmä hrudky malty, občas kamene, uhľíky; SJ4, SJ7, SJ8, SJ9, SJ11, SJ12; obr. 9, 10). Horizont predstavuje premiešanú hlinu zo zásypu zväčša nečitateľných hrobových jám. SJ4, SJ7 možno vyčleniť ako zásyp mladšej vrstvy hrobov²² (horizont IIIa) a SJ9, SJ11 ako spodnú časť zásypu staršej vrstvy hrobov (horizont IIIb).²³ Ku konkrétnemu hrobu sme mohli priradiť len SJ8 tvoriacu spodnú časť zásypu azda najmladšieho hrobu H10 (obr. 9, 10, 12). Ako SJ12 bol označený terén v škáre medzi odkrytou architektúrou (obr. 9: c; 11: 2), zrejme taktiež torzo zásypu mladšej vrstvy hrobov.²⁴ V rámci tretieho horizontu sa okrem kostí a klinecov našli len 4 drobné vrcholno- a neskoro-stredoveké črepy, 3 zo zásypu mladšej vrstvy hrobov (SJ7, obr. 13: 2, 8, 11) a jeden zo staršej vrstvy (SJ11, obr. 13: 1). Chronologicky možno tretí horizont ohraničiť počiatkom pochovávania vo vrcholnom stredoveku až barokovou prestavbou kostola v polovici 18. storočia.

Stratigrafiu v sonde ukončoval štvrtý horizont predstavujúci antropologicky sterilné žlté ílové

Obr. 10. Ludanice – farský kostol. Matica stratigrafických vzťahov v sonde z roku 2006 (autor: M. Hanuš).

Fig. 10. Ludanice – parish church. Matrix of stratigraphic relationships in 2006 sondage (author: M. Hanuš).

²² H1, H2, H3, H4, H10.

²³ SJ9 zásyp sekvencie hrobov: H5, H7, H8; SJ11 zásyp sekvencie hrobov: H9, H6.

²⁴ Pravdepodobne hrobov H1 a H2.

podložie SJ10 (obr. 9, 10). Najvyššie sa dochovalo vo výške 159,37 m n. m. (1,28 m od súčasného povrchu), jeho prirodzená úroveň však ležala vyššie.

5.2 ARCHITEKTÚRA

Ako už bolo spomenuté odkryté boli dva múry (obr. 8, 11, 16). Múr M1 prebiehal paralelne so severnou stenou lode kostola, od ktorej bola jeho vonkajšia hrana vzdialená 1,38 m.²⁵ Múr je široký 0,9–0,97 m a zachytený bol v dĺžke 4,95 m. Na západnom konci zachádzal pod východný oporný pilier kostola a na východe bol odkrytý takmer po sakristiu. Nárožie múru nepoznáme ani z jednej strany. V západnej časti je koruna muriva výraznejšie poškodená a vytvára kavernu. Ide o základový múr vysoký 1,1 m (koruna: 160,32 m n. m., základová škára: 159,22 m n. m.). Nadzákladový odskok muriva nebol identifikovaný, z vnútornej strany jeho úroveň indikuje zachytená dlážka (M2, pozri nižšie). Múr je vyhotovený zo stredne veľkých aj menších lomových kameňov kladených v nepravidelných riadkoch a spájaný belavou vápennou drobnou maltou s prímiesou štrku. V murive sa ojedinele vyskytli aj fragmenty tehál (obr. 9: d, 11: 3).²⁶ Jeho výstavbou pravdepodobne nebol narušený žiadny z odkrytých skeletov.

Múr interpretujeme ako severný obvodový múr sakristie stredovekej fázy farského kostola. Z písomných prameňov vieme, že sakristia (aj s klenbou) existovala pred rokom 1713. Zaklenutá sakristia sa opakovane spomína vo vizitácii v roku 1731. Pri barokovej prestavbe a predĺžení kostola v 50. rokoch 18. storočia bol východný uzáver kostola aj so sakristiou asanovaný a nová sakristia bola postavená ďalej na východ, kde

stojí dodnes. Prekvapivá je však správa k roku 1733 (VC 1755, 275), kedy bola údajne postavená (nová?) sakristia „od základov“, ako aj (znova?) zaklenuté presbytérium. Z uvedeného by vyplývalo, že pri kostole existovali v priebehu dejín 3 sakristie. My však evidujeme len dva objekty. Pri sanácii kostola bol objekt dokola obkovaný a iná architektúra, okrem predmetnej identifikovaná nebola. V prípade, že by odkryté murivo M1 vzniklo až v roku 1733, predpokladáme, že by narúšalo aspoň niektorý z 10 hrobov v sonde. Nakoľko to neregistrujeme, ako pravdepodobnejšie sa javí, že murivo možno asociovať so sakristiou existujúcou pred rokom 1713. Otázkou je tiež, ako presná bola správa k roku 1733 (VC 1755, 275).²⁷ Jednou možnosťou by bolo, že išlo len o obnovu stredovekej sakristie, napr. na pôvodných základoch. A práve s takouto obnovou by mohol súvisieť aj zistený severný pilier, ktorého základ bol odkrytý približne v strede severnej steny stredovekej sakristie a na murivo sakristie sa napájal druhotne bez previazania (obr. 16). Druhou je otázka vierohodnosti správy ako takej, keďže paralelné pramene k danému roku 1733 prestavbu sakristie ani presbytéria neuvádzajú, naopak konštatujú, že kostol sa javil v tom období v dobrom stave (pozri vyššie).

Z južnej strany priliehala tesne k múru M1 pevná maltová vrstva belavej farby (M2), miestami obsahujúca kamene (obr. 8; 11: 1, 4). Možno ju identifikovať ako interiérovú dlážku sakristie. Jej ďalší priebeh smerom na juh bol prerazený pri hĺbení drenáže. Úroveň dlážky (160,28–160,38 m n. m.) definuje najmladšiu interiérovú pochôdznu úroveň v sakristii (niekedy pred polovicou 18. storočia).²⁸

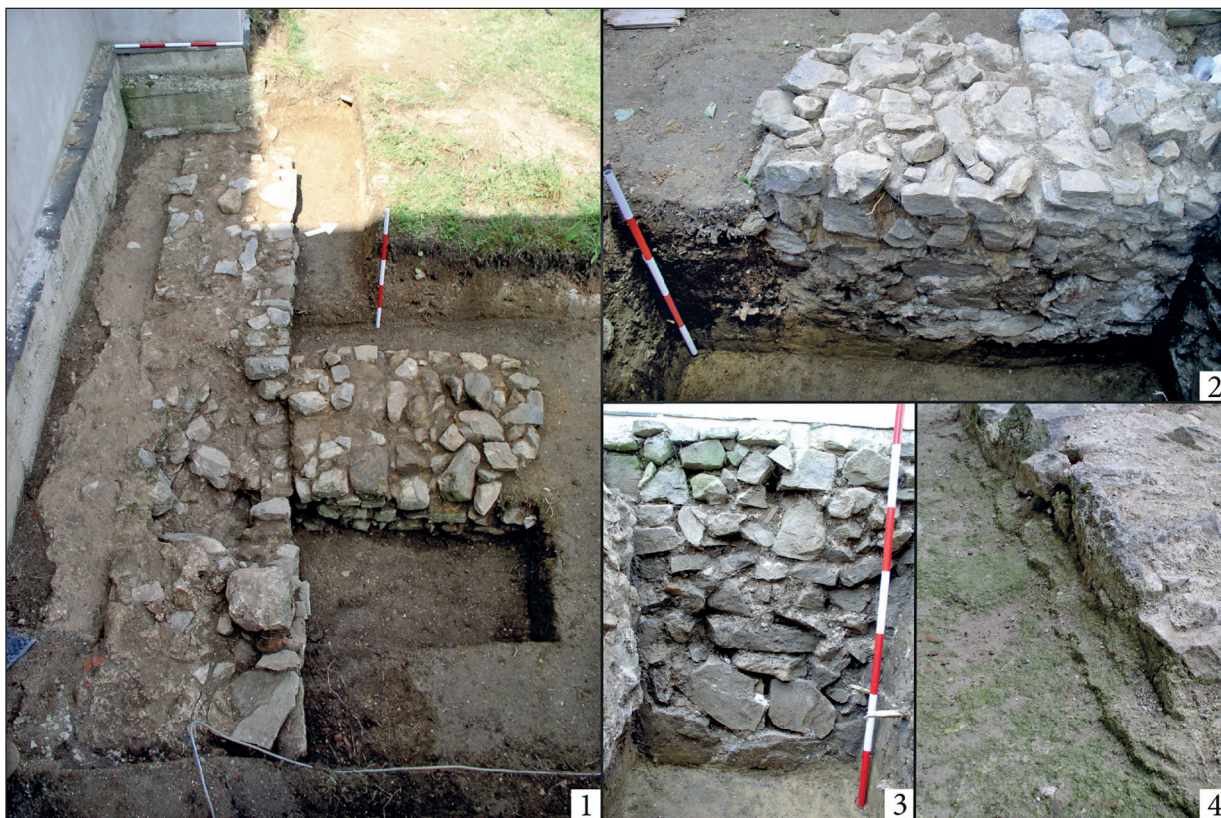
Zo severnej strany bol k sakristii dodatočne kolmo pristavaný oporný pilier M3 (obr. 8;

²⁵ Presnejšie od sokla fasády.

²⁶ Tehly boli použité pri vyhotovení románskych okien lode kostola. Z tehál, plevoviek a prstoviek, bol postavený kláštor na susednej parcele. Odkryté južné krídlo kláštora bola postavené v prvej polovici 14. storočia, výskum však zachytil aj nárožie staršieho východného krídla rovnako postaveného z tehál (Čurný/Gregor/Hložek 2018; Čurný/Hložek 2008; Hanuš/Kušnirák 2014, 157–160). Najstarší výskyt tehál na lokalite tak vieme rámcovo vymedziť do 13. až prvej polovice 14. storočia.

²⁷ Identifikovanú a výraznú nepresnosť vo vizitáciách evidujeme napr. aj v súvislosti barokovou prestavbou kostola, kedy mal byť využitý údajne len jeden múr pôvodného kostola, reálne však vieme, že do novej stavby boli začlenené všetky tri obvodové múry lode pôvodného kostola (pozri ďalej).

²⁸ Údaj môžeme porovnať s úrovňou dlážok preskúmaného južného krídla kláštora z 14., resp. 15. storočia, odkrytých cca 75 m juhovýchodne na parcele č. 272. Interiérová dlážka tu ležala vo výške 160,01 m n. m. a exteriérová v úrovni 159,86 m n. m. Dlážka sakristie farského kostola (M2) voči nim teda ležala o 0,37 až 0,52 m vyššie (ráta sa s najvyššie dochovanými úrovňami dlážok). Terén v centre Ludanic aj dnes smerom na juh od farského kostola mierne klesá.

Obr. 11. Ludanice – farský kostol. Odkrytá architektúra pri severnej fasáde kostola: 1 – celkový pohľad, 2 – západné líce oporného piliera (M3), 3 – severné líce sakristie (M1), 4 – kontakt interiérovej dlážky (M2) a múru sakristie (M1; foto: M. Hanuš 2006).

Fig. 11. Ludanice – parish church. Uncovered architecture by the north façade: 1 – overall view, 2 – western side of support pillar (M3), 3 – north face of sacristy (M1), 4 – contact between interior floor (M2) and the wall of the sacristy (M1; photo: M. Hanuš 2006).

9: c; 11: 1, 2). Múr je široký 1,1 m, dlhý 1,55 m a dochoval sa do výšky 0,84 m (koruna: 160,12 m n. m.; základová škára: 159,28 m n. m.). Vyhotovený je rovnako z lomového kameňa ukladaného v nepravidelných riadkoch, spájaného však odlišnou žltkastou drobnou maltou s prímiesou piesku a štrku. Na korune múru, ako aj na západnom odkrytom líci bola viditeľná škára, ktorá naznačovala akoby dve stavebné časti muriva (M3a, M3b) líšiac sa trochu aj zložením spojiva. Na odlišnú stavebnú fázu piliera voči sakristii potenciálne poukazuje okrem škáry (SJ12) a spojiva aj stratigrafický vzťah k sekvencii hrobov odkrytých v sonde. Pilier narušil všetky tu odkryté skelety (obr. 10, 12), s výnimkou hrobov situovaných západnejšie (H6, H9, H10), čo dokladá, že cintorín bol dlhodobo používaný, než došlo k jeho výstavbe. Príčinou výstavby piliera mohli byť napr. statické problémy kostola, ktoré sa

prejavovali od počiatkov jeho existencie (Švasta/Strieženec 2000, 10). Alternatívnym vysvetlením môže byť potreba dodatočnej opory sakristie po jej sekundárnom zaklnutí. Keďže nebolo zachytené ani jedno z nároží, nevieme či nedisponovala viacerými piliermi. Obvykle bývali umiestnené v rohoch, v strede, resp. vo viac-menej pravidelných rozstupoch. Z celkovej odkrytej pôdorysnej dispozície sa črtá, že pilier mohol byť situovaný približne v strede fasády (obr. 8; 11: 1; 16). Vychádzajúc z tejto hypotézy možno odvodiť, že celková dĺžka severnej strany sakristie tak mohla byť minimálne 5,8 m. Zachytený, prípadne takto rekonštruovaný rozsah sakristie nám približne vymedzuje umiestnenie a dĺžku presbytéria a zároveň lode pôvodného kostola (obr. 16). Výstavbu piliera datujeme vzhľadom na stratigrafické vzťahy k hrobom a sprievodným nálezhom rámcovo do neskorého stredoveku až po rok

1733 (pozri ďalej), keď sa mala podľa niektorých prameňov realizovať prestavba sakristie.

Z výskumu sakristií na území Slovenska vieme, že ich výstavba bola preferovaná na severnej strane svätyne. V prostredí dedinských kostolov sa stali obvyklou súčasťou až v priebehu druhej polovice 13. až prvej polovice 14. storočia, pričom sa zdá, že tento trend išiel s prudkým rozšírením stavebného typu jednolodového kostola s pravouhlým presbytériom a de facto i gotiky. V rozšírení sakristií hral úlohu vplyv kláštorov, kde sa s nimi stretávame najskôr. Sakristie bývali často zaklenuté spolu s presbytériom, čo súviselo aj s ochranou pred požiarom vzhľadom na tu uchovávané cenné liturgické predmety, knihy, či právne dokumenty patriace nielen farnosti, ale prípadne aj okolitej šľachte. Sakristia pritom často mohla mať aj podobu pozdĺžneho úzkeho priestoru zaklenutého valenou klenbou (*Pomfytová 2016*, 133–135, 142, 143, 151). Nálezovú situáciu v Ludaniciach je možné dobre začleniť do uvedených obecných trendov na našom území.

5.3 KOSTOLNÝ CINTORÍN

V sonde sme čiastočne odkryli 10 kostrových hrobov (obr. 12) a v severnom profile bola zachytená lebka, ktorá by mohla indikovať ďalší hrob, prípadne súvisieť so silne narušeným hrobom H4 (obr. 9: b; 12: 1, 2), čo nemožno jednoznačne posúdiť.

Zložité superpozície hrobov zachytáva stratigrafická matica (obr. 10). Priestorovo ich možno rozdeliť na dve, resp. tri paralelné sekvencie hrobov (H1 až H8; H10 až H6; H4), ktoré vytvárali 3 až 5 vrstiev hrobov. Vertikálne, vzhľadom na možnosti ich exkavácie a oddelenia nálezov, z inak neodlíšiteľných zásypov hrobových jám, sa v rámci nich dali vyčleniť dve vrstvy hrobov: mladší horizont IIIa (obr. 12: 1, 2, 9, 10)²⁹ a starší horizont IIIb (obr. 12: 3–8).³⁰

Vzhľadom na dobovú preferenciu byť pochovaný čo najbližšie pri kostole, resp. oltári, možno

predpokladať, že hrob situovaný stratigraficky najnižšie a zároveň najbližšie pri sakristii, je na preskúmanom úseku najstarší. Tejto charakteristike zodpovedá hrob H8, ktorého spodná časť hrovej jamy je čitateľná a zreteľne rešpektuje múr sakristie (obr. 10; 12: 7, 8).

Ako azda najmladší hrob v sonde sme identifikovali hrob H10, paradoxne ležiaci v najväčšej hĺbke (159,12 m n. m.), u ktorého bola čiastočne čitateľná aj hrobová jama (SJ8; obr. 10, 12). Hrob pritom priamo narúšal viacero starších hrobov.³¹ Svojou polohou rešpektuje murivo sakristie aj piliera.

Vo vzťahu k opornému pilieru sa dá konštatovať, že všetky hroby, s výnimkou spomínaného hrobu H10, sú staršie, keďže ich pilier priamo narúšal, resp. to vyplýva z ich vzájomných stratigrafických vzťahov (obr. 10, 12).

Murivo sakristie rešpektujú všetky zachytené skelety.³² Nevieme však povedať či tu ide o jav náhodný, alebo vo všetkých, či niektorých prípadoch kauzálny. Situácia môže naznačovať, že sakristia je staršia než zachytené skelety, nemožno to však tvrdiť s istotou.

Primárnosť pochovávania, resp. architektúry v sonde ďalej zneisťuje narušené podlažie v juhozápadnom rohu, zachytené v úrovni hrobov H5 a H8 (obr. 12: 5–9). Mohlo by predstavovať torzo hrovej jamy azda smerujúce pod sakristiu. Nejasnosť spôsobuje fakt, že v riešenom priestore sa nenašlo torzo skeletu. Priebeh výkopu tak je napr. možné interpretovať aj ako nerovnomerne vyhlbenú hrobovú jamu hrobu H8. Primárnosť pochovávania, resp. výstavby sakristie (M1) na preskúmanom úseku tak nie je možné spoľahlivo posúdiť a je potrebné rátať s oboma alternatívami.

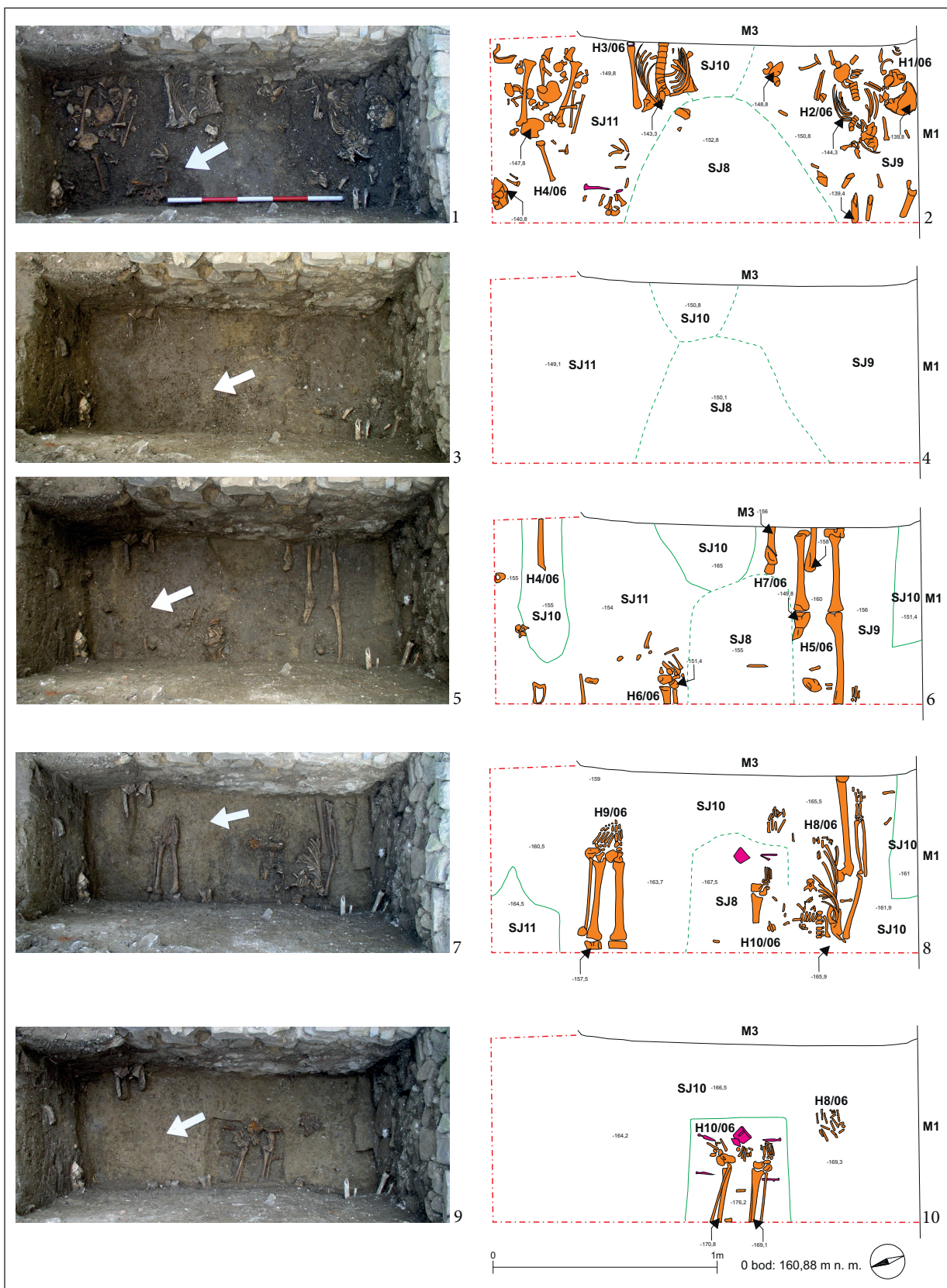
Koncentrácia a vrstvenie hrobov predovšetkým v blízkosti sakrálnych stavieb je známe a charakteristické aj pre iné kostolné cintoríny, pričom vo väčšej vzdialenosti od kostola už zväčša nadobúdajú radový charakter. Niekedy popri vrstvení hrobov pri kostoloch ani nebola v rámci stredovekej fázy cintorínov vyčerpaná ich plošná

²⁹ H1, H2, H3, H4.

³⁰ H5, H6, H7, H8, H9, H10.

³¹ H3, H5, H7, H6, H8.

³² Istú polemiku možno vzniknúť v prípade hrobu H1 (obr. 12: 1, 2), ktorý sa lebku muriva takmer dotýka. Keďže ide o detský hrob možno usudzovať, že sa vzájomne rešpektujú. Situovanie detských hrobov do tesnej blízkosti sakrálnych stavieb je pritom známe aj z ďalších lokalít (pozri ďalej).

Obr. 12. Ludanice – farský kostol. Odkrývanie hrobov v sonde z roku 2006 (autor: M. Hanuš).

Fig. 12. Ludanice – parish church. Uncovering graves in 2006 sondage (author: M. Hanuš).

kapacita, čo len poukazuje na význam pohrebu v blízkosti kostola, obzvlášť presbytéria (Poláková 2015, 7, 42, 43, 163, 209). Odkrytú situáciu v Ludaniciach v dotyku s murivom sakristie môžeme charakterizovať ako mimoriadne intenzívne etážovité pochovávanie miestami dosahujúce až 5 vrstiev hrobov.

V tomto procese dochádzalo k porušovaniu starších hrobov, o čom výrečne vypovedá aj skúmaná nálezová situácia (obr. 10, 12). V intaktnom stave, aspoň na preskúmanom úseku, bol len najmladší hrob H10 a jeden zo staršej vrstvy hrobov H9. Mimoriadne narušený a zdá sa, že možno aj čiastočne presunutý bol skelet H4. Ten by mohol poukazovať na praktiku zhrnutia narušených kostí v priestore mladšej hrovej jamy (Králiková 2007, 80, 81; 2017, 136, 137; Poláková 2015, 212). Na to by poukazoval aj fakt, že nad hrobom H4 už mladší hrob neležal, takže ho zrejme porušil pohreb zachádzajúci mimo skúmanú plochu. S tým by mohla súvisieť napr. lebka zachytená v severnom profile sondy (obr. 9: b; 12: 1, 2).

Z hľadiska zahĺbenia sa všetky hroby nachádzali v malom rozsahu 0,31 m (159,17–159,48 m n. m.), v hĺbke 1,2 až 1,5 m od súčasného povrchu terénu. Jeho úroveň však bola po barokovej prestavbe kostola pravdepodobne navýšená. Niveletu historického terénu bližšie indikuje interiérova pochôdzna úroveň zaniknutej sakristie (M2, najvyšší bod 160,38 m n. m.), približne zodpovedajúca aj korune asanovanej sakristie. Voči jej nivelete ležali skelety plytšie, v hĺbke cca 0,9 až 1,21 m. Malý rozdiel v hĺbke rôzne starých hrobov ukazuje, že z chronologického hľadiska sa prax hĺbenia jám v podstate nemenila. Možno azda poukázať na skutočnosť, že pravdepodobné detské hroby (H1, H2) ležali na vrchnej hranici zisteného intervalu, t. j. najplytšie. Tieto charakteristiky a parametre pritom zapadajú do obvyklej dobovej praxe (porovnaj Poláková 2018, 185, tabeľa 3).

Zhodne môžeme o všetkých hroboch konštatovať, že boli orientované paralelne s kostolom, ktorého orientácia je vychýlená smerom na juh, pričom hlavu mali na západnej strane. Táto forma rítu zodpovedá dominantnej stredovekej praxi a udržiavala sa aj v novoveku, i keď s častejšími

odchýlkami (Králiková 2007, 38; 2017, 137; Poláková 2015, 174–184).

Čo sa týka polohy skeletov, všetci zosnulí boli uložení na chrbát. Ani v jednom hrobe sme nezachytili lebku. Horné končatiny sme odkryli len čiastočne v hrobch H3 a H8. V druhom prípade možno predpokladať uloženie vystreté popri tele. Takáto prax je typická najmä pre románske a ranogotické cintoríny a v neskorom stredoveku ustupuje, čo chronologicky dobre koreluje s najstarším hrobom H8. Na blízkych cintorínoch v Nedanovciach-Krásne ide o charakteristickú črtu najstarších hrobov a v Ducovom táto forma postupne od 13. storočia a najmä v 14. a 15. storočí ustupuje. Podobne je tomu aj na ďalších lokalitách zo Slovenska, či Maďarska (porovnaj Poláková 2015, 200–202). Dolné končatiny boli, nakoľko to možno v čitateľných prípadoch posúdiť,³³ vystreté vedľa seba. Celkovo všetky identifikovateľné charakteristiky ludanických skeletov poukazujú zvyčajnú formu pohrebného rítu (porovnaj napr. Poláková 2015, 198–203).

Antropologická analýza skeletov sa nerobila. Väčšinou však boli výrazne narušené, resp. preskúmané len v malom výseku. Z hľadiska veku možno odhadnúť, že v prípade hrobu H1 a zrejme aj výrazne narušeného hrobu H2 išlo o presne nešpecifikované hroby detí (obr. 12: 1, 2). Obidva sú situované v tesnej blízkosti múru sakristie a stratigraficky patria k najmladším a najplytšie uloženým. S nálezmi a koncentráciou detských hrobov v bezprostrednej blízkosti presbytéria či lode kostola sa pritom stretávame aj na iných lokalitách (napr. Mýtňa, Plešivec, Trnava, Boleráz), pričom je otázka, či, resp. v ktorých prípadoch môže ísť o fenomén tzv. odkvapových nepokrstených detí (Králiková 2007, 111; Poláková 2015, 166). Tie niekedy bývali pochovávané aj vo vymedzenom vysvätenom priestore v kontakte s architektúrou i živých sakrálnych stavieb. Tento jav sa mohol za istých okolností týkať nielen novorodencov, ale aj starších nepokrstených detí v dojčenskom veku (Slivka 1997, 73). Fenomén je častejšie doložený v neskorom stredoveku a novoveku (Poláková/Furmánek/Kaczarová 2016, 299, 300), čo je chronologický rámec zodpovedajúci obom ludanickým hrobom.

³³ H5, H8, H9, H10.

5.3.1 Úprava hrobov

Nakolko sa hroby nachádzali v mnohopočetných superpozíciách, ich hrobové jamy neboli čitateľné. Pri hroboch H8 a H9 sa dali torzálnie identifikovať spodné časti jám (obr. 12: 7–10). Ucelenejší obraz ponúkla len spodná časť najmladšieho hrobu H10, ktorá mala obvyklú obdĺžnikovú formu mierne sa zužujúcu smerom k nohám (porovnaj *Poláková 2015*, 184) so zachytenou šírkou 0,42 až 0,47 m.

Čo sa týka úpravy hrobov, fragmenty klincov nájdených v ich zásype dokladajú, že minimálne niektoré z nich boli uložené na drevených konštrukciách, či rakvách. Počas výskumu sa pritom našlo 41 klincov, resp. ich fragmentov (26 s hlavičkou). Často ide o fragmenty, ktoré nemožno typologicky identifikovať. V princípe sa však objavujú dva typy. Prvý predstavujú menšie kované klince s obdĺžnikovým prierezom a hlavičkou v tvare písmena T (obr. 13: 28–31). Tieto boli počtom dominantné (22 ks). Vyskytovali sa od zásypu mladšej vrstvy hrobov (horizont IIIa³⁴) až po povrchovú vrstvu. Ich použitie však vieme adresne prisúdiť len v prípade najmladšieho hrobu H10. Okrem toho sa okrajovo vyskytli 4 fragmenty klincov s obdĺžnikovým prierezom a veľkou terčíkovitou hlavičkou (obr. 13: 34, 35). Našli sa opätovne v najmladšom hrobe H10 a v II. horizonte (SJ2) súvisiacom s barokovou prestavbou kostola. Na lokalite sa javia ako chronologicky mladší typ. Hlavička týchto klincov mohla plniť aj ozdobnú funkciu. Klince predstavujú bežný artefakt, ktorý vyrábali i dedinskí kováči (*Slivka 1981*, 242, 243). Najčastejším typom na väčšine lokalít je rovnako ako v Ludaniciach typ s hlavičkou v tvare písmena T. Klince z hrobov poukazujú na použitie drevených konštrukcií, pričom nie vždy, najmä v stredoveku, muselo ísť o rakvu. Používali sa aj drevené podložky (máry), či debnenia hrobovej jamy. Na druhú stranu ani absencia klincov nemusí automaticky dokazovať, že nejaký druh drevenej konštrukcie, ktorá sa zvyčajne nedochová, nebola použitá. Na spájanie sa mohli využiť len stolárske techniky.

Okrem toho nemožno vylúčiť, že výskyt klincov v okolí kostola môže čiastočne súvisieť aj s jeho výstavbou, resp. úpravami.

Čo sa týka pochovania v rakvách, v Karpatскеj kotline je zachytené už od 9.–10. storočia. Na kostolných cintorínoch je známe ich sporadické použitie vo vrcholnom stredoveku, od 14. storočia sa ich používanie zintenzívňovalo (*Gál 2019*, 144, 155), ale bežné nebolo ani v 15. storočí. Častou hrobovou výbavou sa v našom regióne stávajú až od 16. storočia, pričom v 17. storočí už predstavujú dominantný jav (*Bednár/Kvasnicová/Ratimorská 2005*, 154; *Králíková 2007*, 41–56; *Nevizánsky/Prohászka 2018*, 62; *Poláková 2015*, 192–198; *Zúbek 2013*, 78–81). V súlade s obecnou načrtnutým vývojom vieme v Ludaniciach používanie drevených konštrukcií v hrobách, prípadne rakiev, doložiť až v rámci mladšej vrstvy hrobov, ktorý možno rámcovo datovať do neskorého stredoveku až novoveku. Ako už bolo spomenuté, s istotou bola drevená konštrukcia použitá pri azda najmladšom hrobe H10. Okrem 4 klincov s hlavičkou v tvare T tu boli použité aj 3 klince s okrúhly terčíkovitou hlavičkou (obr. 12: 9, 10; 13: 33–35).³⁵

5.3.2 Hrobový inventár

Čo sa týka hrobového inventáru, väčšina čiastočne zachytených skeletov nedisponovala žiadnou výbavou, až na tri výnimky. V najstaršom hrobe H8 sa našla jednoduchá jednodielna pracka obdĺžnikového tvaru zo železnej tyčinky so štvoruholníkovým prierezom a trňom (rozmery 3,4 x 2,5 cm; ø 0,4 cm; obr. 13: 36). Druhou je ďalšia železná pracka, avšak tvaru písmena D, so štvoruholníkovým prierezom a trňom (rozmery 3,6 x 2,9 cm; ø 0,4 cm; obr. 13: 37), pochádzajúca z hrobu H3 z mladšej vrstvy hrobov (obr. 12: 1, 2). Nachádzala sa pri ľavom lakti, kam sa mohla dostať postdepozíčnými procesmi, prípadne pri narušení hrobu pri výstavbe oporného piliera. Z tohto hrobu pochádza aj nález 5 drobných železných fragmentov, z ktorých v jednom prípade možno identifikovať, že ide o záver kovania s háčikom (obr. 13: 38). Torzo hrobového inventára

³⁴ SJ4, SJ7, SJ8.

³⁵ Počas výskumu sa medzi chodidlami javil jeden väčší železný predmet (obr. 12: 7–10), pri reštaurovaní sa ukázalo, že išlo len o koróziu sfarbenú a zlepenú hrudu hliny s klincom.

Obr. 13. Ludanice – farský kostol. Nálezy zo sondy z roku 2006 (autor: M. Hanuš).

Fig. 13. Ludanice – parish church. Finds in 2006 sondage (author: M. Hanuš).

sa našlo aj v zásype (SJ8) najmladšieho hrobu H10. Vyskytol sa tu drobný fragment prehnutého obdĺžnikového pliešku z farebného kovu (obr. 13: 39). Na jednom konci má perforáciu, cez ktorú prechádza tenký drôt slúžiaci na fixáciu, na druhom je ulomený (rozmery 1,7 x 0,2 cm).

Pre datovanie uvedených artefaktov majú kľúčový význam cintoríny v neďalekých Nedanovciach-Krásne (20 km) a v Ducovom (32 km). Dodnes ide o najucelenejšie preskúmané stredoveké cintoríny u nás, kde bolo spolu odkrytých takmer 4 tisíc hrobov. Ludanice sa nachádzajú takpovediac na pol ceste medzi nimi.

Čo sa týka obdĺžnikových železných praciek, v Krásne sa našli dva exempláre s veľmi podobnými rozmermi v hroboch 1228 (*Krupica 1978*, 254, tab. XL: 19, rozmery: 36 x 20 mm, \varnothing 4,4 mm) a 1524 (*Krupica 1978*, 266, tab. XLIII: 15, rozmery: 31 x 26 mm, \varnothing 3 x 4 mm). Tieto hroby žiaľ nemali iné sprievodné nálezy a O. Krupica (1978, 294) ich datuje na základe polohy na cintoríne (kvadrantov) rámcovo do 13. a 14. storočia.³⁶ V Ducovom A. Ruttkey (1989, 364) pripúšťa, že obdĺžnikové pracky taktiež vyrastajú z horizontu 13. storočia. Špecificky v Ducovom sa však vyskytujú napr. voči prackám v tvare písmena D³⁷ v „relatívne mladšom horizonte hrobov“, pričom liate bronzové varianty tu idú až od konca 14. a v 15. storočí (*Ruttkey A. 1989a*, 364, obr. 1: 1082, 1570). Z formulácií citovanej práce sa javí, že železné obdĺžnikové pracky v Ducovom by sa mali vyskytovať najmä v skoršom priebehu 14. storočia. Analogické malé železné kvadratické pracky z Krásna a Ducového umožňujú nález z najstaršieho hrobu H8 z Ludanic klášt do rámca 13. až prvej polovice 14. storočia.

V prípade praciek v tvare písmena D sa v Nedanovciach-Krásne vyskytli 2 analogické

pracky,³⁸ a to v hroboch 705 (*Krupica 1978*, 240, tab. XXXV: 15, rozmery: 19 x 14 mm, \varnothing 2 x 3 mm) a 1588 (*Krupica 1978*, 274, rozmery: 23 x 22 mm, \varnothing 5 mm). V hrobe 705 pracku datuje spoľahlivo 27 fenigov Albrechta I. a najmä II., medzi roky 1330 až 1358 (*Hunka 2013*, 119).³⁹ V hrobe 1588 sa našla žiaľ rozpadnutá pracka so strieborným štítkovým prsteňom s motívom kotvy (*Krupica 1978*, 290, 294, tab. XLV: 17).⁴⁰ Na základe súčasného stavu výskumu používanie prsteňov s rytým motívom a veľkým okrúhlym štítkom vzrastá od polovice 12. storočia, dominantným sa stáva v 13. storočí až prvej polovici 14. storočia, následne je výskyt zriedkavejší, a vyznieva v prvej polovici 15. storočia (porovnaj *Gogová 2013*, 68–71, obr. 32; *Hanuliak 1997*, 277, 279, obr. 3: C8, D16, E19; *Poláková 2015*, 249; *Ruttkey A. 1979*, 97, obr. 34; 1989, 373, 375; obr. 2: 858⁴¹; 4: 746, 769; 5: 1036; 1996, 397–405, Abb. 7–10). V prípade Ducového železného pracky v tvare písmena D taktiež vychádzajú z horizontu 13. storočia a pribúdajú v prvej polovici 14. storočia (*Ruttkey A. 1989a*, 364, obr. 1: 890, 947). Analogické malé železné pracky v tvare písmena D z Krásna a Ducového tak umožňujú nález z Ludanic, aj vzhľadom na jeho stratigrafickú pozíciu v rámci mladšej vrstvy hrobov (H3 – horizont IIIa), klášt skôr do priebehu 14. storočia.

Z funkčného hľadiska sa železné pracky vyskytujú častejšie v mužských hroboch, ale možno ich nájsť aj v ženských, či detských hroboch (*Hanuliak 1997*, 284; *Hanuliak/Rejholcová 1999*, 77; *Ruttkey A. 1989a*, 362). Ide o jednoduché formy, ktoré pravdepodobne používali sociálne nižšie vrstvy (*Holl/Parádi 1982*, 88), v kláštoroch boli predpísané v kontraste s drahšími prackami z farebných kovov (*Holl 2000*, 27).

Z hrobu H3 okrem pracky pochádza aj nález

³⁶ O. Krupica vyhodnocuje a datuje uvedené železné pracky aj spolu s tvarovo a materiálovo odlišnou liatou „bronzovou“ lichobežníkovou prackou z hrobu 1566 (*Krupica 1978*, 294, tab. XLIV: 28).

³⁷ A. Ruttkey (1989, 364) používa označenie „polkruhové“.

³⁸ O. Krupica ich označuje ako „polkruhové“.

³⁹ S. Gogová (2013, 75; obr. 37: 11) preberá prekonané staršie datovanie mincí a hrobu od O. Krupicu (pred rok 1335). Podobná pracka ako v hrobe 705 sa našla napr. aj v Nesvadoch. Datovaná je taktiež na základe uvedeného hrobu z Krásna (*Nevizánsky/Prohászka 2018*, 20, 80, tab. I: 5).

⁴⁰ Najbližšiu paralelu k tomuto prsteňu predstavujú ďalšie exempláre z Krásna – z hrobu 85, typovo zaradený O. Krupicom (1978, 205, 290, tab. XIX: 7) do prvej polovice 12. až do druhej polovice 14. storočia a prsteň z hrobu 1004 nájdený s mincou Ondreja II. (1205–1235; *Krupica 1978*, 249, 290, tab. XXXVIII: 19; *Hanuliak 1997*, 277, 279, obr. 3: D16).

⁴¹ A. Ruttkey (1989a) uvádza mylne hrob 1064, ktorý však neobsahoval žiadny prsteň, pravdepodobne tu myslel hrob 858 na rovnakom obrázku č. 2.

železného kovania ukončeného háčikom (obr. 13: 38). Na základe nálezov, ako aj dobovej ikonografie vieme, že kovania s háčikmi sa používali rozličným spôsobom na spínanie šiat (Ruttkay A. 1989a, 371), čiapok (Šlancarová 2018, obr. 36), opaskov (Hoššo 1975, 141, obr. 12: 1; Ruttkay A. 1989a, 367, 369, 371, obr. 4: 409), či ostrôh (napr. Farkaš 2015, 284, obr. 21: 12, 13, 20, 26, 27; Koóšová 2004, 525). Keďže z rovnakého hrobu pochádza už spomínaná pracka, nález háčika z oblasti trupu mohol azda súvisieť skôr so spínaním šiat.

Posledný druh hrobového inventára predstavoval obdĺžnikový pliešok zo zásypu hrobu H10 (obr. 13: 39). Ide o malé torzo kovania opaska, ktoré veľmi často nachádzame ako súčasť bohatších opaskových garnitúr v Ducovom (Ruttkay A. 1989a, 365, 367, 369, 373, obr. 2: 858, 1064; 4: 730, 769; 5: 563), menej sa vyskytli v Krásne (Krupica 1978, 258, hrob 1318, tab. XLI: 25–28), Dražovciach (Kraskovská 1961, 184, tab. V: 11) a Bohatej (Habovštiak 1961, obr. 27: 8; 31: 23). Okrem nášho územia ich evidujeme aj na ďalších lokalitách v Maďarsku (Gábor 2006, 120, 122, kúp. 6: 6; 11: 2; Szekeres 2005, 261, kúp. 3: 5; Wolf/Horváth 2010, 166, kúp. 16: 1), či Srbsku (Stanojev 2005, 60, tábla 5: 501). Zväčša úzky kožený opasok po celej dĺžke zdobil rad v rôznej hustote za sebou fixovaných plieškov (šírka Ducové: 1,8–2,3 cm, Krásno: 1,1 cm). Podľa dobovej ikonografie sa takáto výzdoba vyskytuje na mužských opaskoch, mečových opaskoch, ako aj konských postrojoch a iných pásach. V Ducovom nálezy tohto druhu pochádzajú dominantne zo ženských a menej detských hrobov. Okrem exemplárov, ktoré mali nity na oboch koncoch, existujú aj príklady fixované len stredovým nitom. S výnimkou nálezu z Bohatej dekorovaného koncentrickými krúžkami, pliešky väčšinou neboli zdobené (Kéryová 2009, 114–116). V Ducovom ich A. Ruttkay (1989, 365, 367, 369, 373, 375) datuje do druhej polovice 14. storočia. V Krásne sa vyskytol len jeden hrob (1318), bez sprievodných nálezov, ktorý O. Krupica (1978, 293) datoval len na základe polohy v rámci cintorína do druhej polovice 13. až konca 14. storočia. Maďarské a Srbské nálezy sú datované do 14. až začiatku 15. storočia (Wolf/Horváth 2010, 166). Malé obdĺžnikové

pliešky sa okrem opaskov analogicky používali aj na výzdobu part – pohrebných čeleniek nevydatých žien, kde sa však prišívajú, nie nitovali, na textilný pásik. Z Ducového pochádza takýto exemplár datovaný do druhej polovice 14. až začiatku 15. storočia (Ruttkay A. 1989a, 371, 372, obr. 5: 8). Nález pliešku v Ludaniciach sa našiel v spodnej časti zásypu (SJ8) najmladšieho hrobu H10. Nakoľko sme zachytili len dolné končatiny skeletu, pod úrovňou kolien, je otázne, či mohol predstavovať pôvodný inventár hrobu, alebo bol len sekundárnou súčasťou v rámci zásypu. V prvom prípade by mohol poukazovať, na základe výrečných paralel z blízkeho Ducového na datovanie hrobu do druhej polovice 14. storočia. S ohľadom na pozíciu nálezu v hrobe, ako aj jeho najmladšiu stratigrafickú pozíciu sa prikláňame k interpretácii, že pliešok bol skôr súčasťou zásypu. V tom prípade jeho nález definuje pre hrob H10 druhú polovicu 14. storočia ako *terminus post quem*.

5.4 SPRIEVODNÉ NÁLEZY

5.4.1 Sklo

Z výskumu pochádza nepočtený súbor sklenných artefaktov. Ide o 4 malé fragmenty dutého skla (hr. 0,2 cm; obr. 13: 24–27). Všetky sú transparentné bez sfarbenia na povrchu s perleťovou koróziou. Neobsahujú žiadne morfológické, alebo výzdobné detaily umožňujúce bližšie určenie. Na základe kvality materiálu ich možno, aj pri porovnaní so súborom skla z výskumu kláštora na susednej parcele (Hanuš 2021, 374, 375, obr. 1: 8, 9, 11, 12), zaradiť k novovekému, zrejme barokovému sklu. Takéto datovanie pripúšťajú aj ich nálezové okolnosti. Všetky fragmenty sa našli v deštruktívnom II. horizonte (SJ3) súvisiacom s barokovou prestavbou kostola realizovanou v polovici 18. storočia, ktorá definuje ich hornú chronologickú hranicu. Mohlo by ísť o fragmenty liturgických nádob, resp. pravdepodobnejšie súvisieť s objektom fary, ktorá stála v blízkosti kostola do roku 1780.

5.4.2 Keramika

Ďalšiu kategóriu artefaktov tvorí 24 zväčša drobných fragmentov keramiky (obr. 13: 1–23). Súbor

obsahoval najmä črepy z tela a len ojedinele sa vyskytol okraj (obr. 13: 23) a dná (4 ks; obr. 13: 5, 6, 12, 15). Kolekciu možno rozdeliť do 9 keramických tried spadajúcich do istého chronologického intervalu, ktorý ale možno určiť len rámcovo.

Prvú triedu tvorí vrcholnostredoveká keramika (6 ks; obr. 13: 1–6), ktorú charakterizuje hrubší črep s výraznejším množstvom prímiesí, formovaný technikou obtáčania. Má nedokonalý redukčný, prípadne zmiešaný výpal s prevládajúcimi hnedosivými a okrajovo červenými odtieňmi. Vo výzdobe sa vyskytla rytá línia a vlnovky na podhrdlí (obr. 13: 4). V rámci skupiny sa našlo (SJ1) jedno dno s obežným prstencom, na ktorom boli stopy bledej vápennej malty s drobným štrkom (aj na lome črepu; obr. 13: 6). Skupina je vzhľadom na regionálny vývoj keramiky (*Ruttkay M. 1996, 262–266*) a s prihliadnutím na vyhodnotenie súboru z kláštora na susednej parcele (*Hanuš v príprave*) kvalitatívne charakteristická pre obdobie záveru 12. až 13. storočia. Keramiku tejto skupiny možno stotožniť s okruhom keramiky s farebným črepom podľa J. Hošša (1983, 221, 222). Nachádzala sa od zásypu staršej vrstvy hrobov (horizont IIIb: SJ11) až po povrchovú vrstvu.

Druhú triedu predstavuje tenšia keramika sivej farby, väčšinou s dokonalým redukčným výpalom (9 ks; obr. 13: 7–15). Časť súboru bola zrejme formovaná profilujúcim obtáčaním, čo naznačuje fragment strhávaného dna (obr. 13: 15). Táto technika bola v regióne charakteristická najmä pre 14. storočie, prípadne staršiu časť 15. storočia. Ďalšia časť už bola vytáčaná, čo s istotou dokladá jedno zrezané dno (obr. 13: 12). Táto metóda sa v regióne uplatňuje najskôr v prvej polovici 15. storočia (*Hoššo 1983, 227*). Keramika druhej triedy sa našla od zásypu mladšej vrstvy hrobov (horizont IIIa) až po recentnú vrstvu. Časť z nej spadá do neskorého stredoveku a možno ju stotožniť s keramikou sivého okruhu, ktorá sa okrajovo objavuje od druhej polovice 13. storočia a následne jej výskyt stúpa a dominantným sa stáva v druhej polovici 15. storočia (*Hoššo 1983, 220, 221; Ruttkay M. 1995, 581*). Niektoré drobné črepy, by mohli pochádzať aj

z včasnouvovekého obdobia⁴², možno aj mladšieho.

Tretiu triedu zastupuje jeden tenkostenný redukčne pálený tmavý lesklý črep z ústia, vytáčaný na kruhu a zdobený horizontálnym tektonickým zlomom (obr. 13: 16). Fragment pravdepodobne možno priradiť už k tzv. zadymovanej keramike. Tá sa objavuje vo včasnouvoveku (minimálne od 17. storočia), ale vyrábala sa až do začiatku 20. storočia (*Čurný/Hrabovský 2019, 12, 13*). Črep pochádza až z II. horizontu súvisiaceho s barokovou prestavbou.

Štvrtú keramickú triedu tvorí jeden novoveký tenký oxidačne pálený červený črep vytáčaný na kruhu (obr. 13: 17) z najmladšej povrchovej vrstvy.

Piatu triedu reprezentuje rovnako jeden tenký oxidačne pálený črep, avšak z bielej jemno plavenej hliny vytáčaný na kruhu (obr. 13: 18). Našiel sa v II. horizonte. V skúmanom regióne (*Ruttkay M. 1995, 580, 581*), ako aj v porovnaní so súborom keramiky z kláštora v Ludaniciach možno dodať, že keramika s bielym črepom sa tu vyskytuje len zriedkavo (*Hanuš v príprave*).

Šiestu triedu zastupujú dva črepy rovnako z bielej oxidačne pálenej hliny, vytáčané na kruhu, z vnútornej strany však sú opatrené žltou glazúrou (obr. 13: 19, 20). Zelená glazúra na bielej keramike sa v regióne objavuje najskôr od prvej polovice 15. storočia a žltá glazúra na vnútornej strane nádob je doložená častejšie v 16. storočí v Topolčiankach (*Ruttkay M. 1995, 580, 581*). M. Čurný (konzultácia 1. 9. 2022) fragmenty rámcovo datuje medzi neskorú renesanciu až barok (17. storočie). Oba fragmenty pochádzajú až z novovekého II. horizontu.

Siedmu triedu predstavuje jeden fragment fajansy s obojstrannou bielou olovnato-cinicitou glazúrou (obr. 13: 21). Našiel sa v II. horizonte, ktorý vznikol pri prestavbe kostola v polovici 18. storočia. Na území Slovenska má počiatok produkcie tohto druhu keramiky najskôr v závere 16. storočia. Fajansové šálky s vročením 1760 a 1765 poznáme napr. z blízkeho kamaldulského kláštora na Zobore (*Hoššo 1999, 160; 2004, 574; Samuel/Čurný 2012, 444, 445, Fig. 23, 24*).

⁴² Z výskumu kláštora v Ludaniciach pochádza súbor sivej keramiky datovateľný do záveru 15. až prvej polovice 16. storočia (*Hanuš v príprave*).

Do ôsmej triedy sme zaradili novovekú oxidačne pálenú keramiku z farebnej hliny s obojstrannou a rôznofarebnou glazúrou (obr. 13: 22, 23). Zastúpená je dvoma kusmi, prvý je z jednej strany opatrený transparentnou a z druhej tmavohnedou glazúrou (obr. 13: 22) a našiel sa v II. horizonte. Druhý predstavuje okraj z misy, resp. taniera s obojstrannou žltou⁴³ glazúrou a na vnútornej strane je zdobený pod glazúrou bielou hlinkou vo forme obežnej línie a vlnovky (obr. 13: 23). Našiel sa v najmladšej recentnej vrstve. Na základe analógií možno črep rámcovo datovať do priebehu 16. až 17. storočia (porovnaj: *Pa- jer 1983*, 18, 27–30, 183, obr. 6: 3; *Španihel 2017*, 308, obr. 7: č. 3; *Tarcsay 2009*, 249–251, Abb. 195: R-K36).

Poslednú, deviatu triedu reprezentuje jeden fragment priemyselne produkovanej škridla pochádzajúci z povrchovej vrstvy.

5.4.3 Kachlice

Počas výskumu sa našli aj dva malé fragmenty komorových kachlíc.

Prvý predstavuje torzo okraja čelnej steny (obr. 13: 28). Kachlica je z farebnej jemne plavennej hliny a má oxidačný výpal do tehlovočervenej farby. Na zadnej strane má zadymený povrch a odtlačok textílie s plátňovou väzbou. Na prednej strane nie je glazovaná, keramická hmota však obsahuje výraznú prímes sludy dodávajúcu ligotavý efekt. Kachlicu zdobí vegetabilný motív – dva listy, medzi ktorými sa nachádza hviezda, pričom jeden z listov (dubový) smeruje do náročia rámu. Fragment sa našiel v II. horizonte súvisiacom s barokovou prestavbou kostola, vzhľadom na čo ho možno stratigraficky zaradiť pred polovicu 18. storočia. Technika vtlačania hliny do matrice pomocou textílie sa zriedkavo objavuje na konci gotického kachliarstva, ale výraznejšie sa presadzuje až v renesancii (*Hložek/Loskotová 2017*, 849, 857; *Jančiová et al. 2019*, 81). Taktiež oxidačný výpal do tehlovočervenej

farby bez použitia glazúry nachádzame na súbore renesančných kachlíc z blízkeho hradu Oponice (9,5 km), datovaných od začiatku 16. po polovicu 17. storočia (*Jančiová et al. 2019*, 75). Analógiu k ludanickému motívu v tomto súbore ale nenachádzame a identickú paralelu nepoznáme ani z iných lokalít. Štýlovo príbuzné vegetabilné prvky však možno nájsť na kachliciach s rôznymi motívami na rozsiahlom území strednej Európy z obdobia renesancie,⁴⁴ pričom výtvarne najbližšie paralely sú datované najmä od polovice 16. až k prelomu 16. a 17. storočia. Kompozične možno pri rekonštrukcii uvažovať o motíve s renesančnou arkádou a figúrou, s vegetabilnými ozdobami v horných rohoch, resp., čo je azda pravdepodobnejšie, s centrálnym výzdobným prvkom a doloženou symetrickou rastlinnou ornamentikou vo všetkých štyroch rohoch.

Druhá kachlica takisto reprezentuje torzo čelnej steny (obr. 13: 29). Vyhotovená je z farebnej hliny oxidačne vypálenej do červenej farby. Zadný povrch nesie stopy odtlačkov prstov po formovaní, pričom zadymenie chýba. Na prednej stene možno rozpoznať v malom úseku okraj rámu a tri elipsovité motívy s dvoma vpísanými „kruhmi“ s výčnelkom v strede. Kachlica je poliata bielou engobou, na ktorú je nanosená zelená výrazne korodovaná glazúra. Fragment sa našiel až v najmladšej povrchovej vrstve. Usudzujeme, že by mohlo ísť taktiež o kachlicu datovateľnú do renesančného obdobia, ale pre jej fragmentárnosť je bližšia identifikácia problematická.

Výskyt kachlíc na cintoríne v blízkosti kostola predstavuje atypickú situáciu. Na jej vysvetlenie a azda aj datovanie kachlíc, by mohla poukazovať zmienka, že v roku 1560 opát kláštora Ján z Rohovca, vykonávajúci v tom čase aj úlohu kňaza, začal stavať „dom vedľa kostola“ (*VC 1560*, 64), čo J. Mrva (1992, 40) interpretoval ako výstavbu novej fary pri kostole. Zo stručného charakteru správy však nie je explicitne zrejmé, či išlo o výstavbu domu vedľa opátkeho, alebo farského

⁴³ V kombinácii s oxidačným výpalom črepu pôsobí ako hnedá glazúra.

⁴⁴ Slovensko: hrad Devín (*Divileková 2003*, tab. XXII: 5; 2008, 193, 194, obr. 10: 1, 9), hrad Jasenov (*Strakošová 2005*, obr. 1: 3), kaštieľ Lukačovce (*Čurný 2005*, 65, 66, tab. 55: 13_012, 13_013, 13_015), Šintava (*Jančiová 2020*, 433, 437, 438, tab. 3: 4), hrad Topoľčianky (*Ruttikay M. 2008*, 129, 151, tab. XVII: B114); Maďarsko: hrad Jáger (*Holl 1993*, Abb. 41), hrad Onód (*Tomka 2005*, 236, obr. 14, 18; 2009, 364, 383, 2. kúp.: 2), Sečany (*Bodnár 1988*, 17, 18, 22, XXIII); Čechy, Morava, Sliezsko: (*Hazlbauer 1992*, 4; *Pavlík/Vitanovský 2004*, 25, 26, kat. č. 144, 213, 374, 397, 401, 415, 423–425, 770, 771, 724, 736, 1341, 1342); Poľsko: Będziemyśl (*Czopek 2005*, 63, Ryc. 6: 3. 7. 1), Gdansk (*Dąbrowska 2005*, 91, obr. 20–25).

kostola. Každopádne vizitácia z roku 1780 konštatuje, že fara v tom čase stála v tesnej blízkosti kostola a kvôli nebezpečenstvu požiaru, ako aj jej zlému stavu, vizitátor navrhol výstavbu novej budovy, čo sa neskôr aj uskutočnilo. V súvislosti so starou farou stojí za zmienku aj správa z vizitácie z roku 1667, ktorá uvádza, že kostol aj „*Fara je úplne vypálená*“ Turkami, čo sa mohlo stať niekedy po roku 1663. Uvedené skutočnosti zrejme súvisia s výstavbou, resp. zánikom renesančných kachlí pravdepodobne vykurojúcich farskú budovu stojacu v tesnej blízkosti kostola, poškodenú medzi rokmi 1663 až 1667. Naznačovala by to aj prvá kachlica nájdená v deštrukčnom horizonte (II.), ktorý vznikol pri prestavbe kostola v polovici 18. storočia, t. j. ešte pred presunutím fary po roku 1780.

5.5 CHRONOLÓGIA

Záverom zhrňme časovú mozaiku, ktorú nám archeologický výskum pri farskom kostole ponúkol. Chronologickú oporu pre spodnú hranicu predstavuje vrcholnostredoveká keramika. Ide o malé fragmenty s obmedzenou vypovedacou schopnosťou, ale ako pomôcku možno použiť už spomenutú analýzu keramiky z kláštora v susedstve. Tá dokladá nástup osídlenia v centre obce v závere 12. storočia, pričom nálezy od farského kostola toto vymedzenie nespochybňujú.

Hornou chronologickou hranicou je asanácia pôvodného presbytéria aj so sakristiou a prestavba kostola v 50. rokoch 18. storočia. Všetky nájdené hroby boli staršie. Pozorovanie je tak v súlade s údajom, že k ukončeniu pochovávania na farskom cintoríne došlo niekedy pred rokom 1780, zrejme aj v súvislosti s hygienickými reformami Jozefa II. (porovnaj: *Hanušová 2011*, 64; *Králiková 2017*, 136).

V rámci definovaného intervalu nám analýza stratigrafie umožnila vyčleniť mladšiu a staršiu vrstvu hrobov a načrtnúť relatívnu chronológiu. Stratigraficky najstarší hrob H8 s výbavou umožňuje klásť počiatok pochovávania na preskúmanom úseku do rámca 13. až prvej polovice 14. storočia. Hrob by mohol predstavovať buď najstaršiu vrstvu hrobov pri sakristii, resp. jeden zo starších hrobov v blízkosti presbytéria. V rámci

staršej vrstvy hrobov bolo možné dokumentovať aj vystreté uloženie horných končatín, či absenciu klinčov, typické najmä pre vrcholnostredoveké hroby.

V zásype mladšej vrstvy hrobov sa okrem klinčov objavuje už aj tenšia dokonale redukčne pálená sivá keramika rozšírená od neskorého stredoveku. Sekvencia vrstvy začína hrobom H3 s výbavou, ktorú možno datovať do priebehu 14. storočia. Stratigraficky nasledujúci a azda najmladší hrob H10 bol podľa inventára v zásype uložený niekedy po druhej polovici 14. storočia.

Na otázku ohľadom vzťahu sakristie voči kostolu výskum ponúkol len ambivalentnú odpoveď a nemožno jednoznačne potvrdiť primárnosť, ani sekundárnosť sakristie voči hrobom a teda i kostolu. Každopádne sa javí, že sakristia nenarušila žiadny z odkrytých skeletov, ani najstarší (H8), takže k jej výstavbe by zrejme nemalo dôjsť dlho po výstavbe kostola. Vzhľadom na uvedené, ako aj charakter muriva, ju datujeme do rámca 13. až 14. storočia, čo zapadá do obecného trendu výstavby sakristií pri vidieckych kostoloch. Z písomných prameňov každopádne vieme, že stála aj s klenbou pred rokom 1713.

Iný stratigrafický vzťah sa zase ukázal v prípade sekundárne pristavaného oporného piliera sakristie. Ten buď priamo narušil všetky hroby, s výnimkou najmladšieho (H10), resp. je od nich stratigraficky mladší. Z uvedeného vyplýva, že pilier možno datovať do intervalu od druhej polovice 14. storočia do roku 1713, resp. 1733.

6 ARCHITEKTONICKO-HISTORICKÝ PRIESKUM KOSTOLA

6.1 DOTERAJŠIE POZNATKY

Kostol Najsvätejšej Trojice bol donedávna v pamiatkovej spisbe pokladaný za neskorobarokovú stavbu a zrejme aj pre svoj barokovo-klasicistický zovňajšok sa dodnes nezapísal do zoznamu štátom chránených národných kultúrnych pamiatok. Najstarší miestopisný súpis uhorských pamiatok od Petra Gereczeho (1906, 568) sa pri hodnotení kostola opieral len o údaj v monografii Nitrianskej župy, podľa ktorého bol kostol postavený v roku 1760 (*Vende 1899*, 82). Barokový pôvod stojaceho kostola predpokladali aj autori

súpisu slovenských pamiatok, ktorí jeho výstavbu zaradili už do roku 1701, a jeho neskoršie úpravy do rokov 1760–1761 a 1908 (*Güntherová 1968*, 262). Tieto údaje neskôr prevzali aj autori mladšej pamiatkovej literatúry (*Kolka/Šulcová/Kováč 1980*, 28). Až historik Ján Lukačka v roku 1992 upozornil na stredoveký pôvod tunajšieho farského kostola, a to v súvislosti s jeho pôvodným patrocíniom sv. Demetera, pričom usúdil, že tento stredoveký kostol stál na mieste dnešného (*Lukačka 1992*, 21). Rovnaký predpoklad vo svojej práci uviedla aj historička umenia Eva Ševčíková (*2000*, 4).

Tieto postuláty sa potvrdili až počas obnovy farského kostola v rokoch 1998–2010. Obnovu viedol vtedajší správca farnosti, Jozef Gajdoš, ktorý sa tiež podrobne zaoberal históriou tunajšieho zaniknutého benediktínskeho opátstva, pričom sa aj o identifikovanie jeho neznámej polohy a inicioval jeho archeologický výskum (*Gajdoš 2004*; *2023*, 141, 142). V priebehu postupného odstraňovania interiérových i fasádnych omietok došlo na farskom kostole medzi rokmi 2000–2003 k odkrytiu stredovekých okien a k identifikovaniu pôvodných obvodových kamenných múrov lode stredovekého kostola. Zamurovky niektorých stredovekých okien boli odborné odkryté v roku 2007 reštaurátorom Františkom Šmigrovským, ktorý realizoval reštaurovanie barokových oltárov. V dôsledku výmeny správcu tunajšej farnosti v roku 2007 sa ale zamýšľaná prezentácia stredovekých okien nezrealizovala a okná boli v roku 2008 opätovne zamurované (*Podolínsky*). Zo stredovekého kostola zostala odprezentovaná len časť kamenného muriva západnej steny lode, orientovanej do neskoršej schodiskovej prístavby kostolnej veže.

Z publikovaných zistení J. Gajdoša je známe, že počas obnovy podlahy kostola došlo k odkrytiu údajných kamenných základov pravouhlého presbytéria stredovekého kostola (*Gajdoš 2004*, 29; *2022*, 85). Architektonicko-historický a ani archeologický výskum zvyškov stredovekej

stavby sa neuskutočnil, okrem archeologického výskumu fragmentu muriva pred severnou fasádou lode. Taktiež neboli spracované zistenia z reštaurátorského odkryvu okien F. Šmigrovským. Preto pri čiastočnej interpretácii poznatkov o stredovekej architektúre farského kostola v tejto štúdii využívame zistenia a fotodokumentáciu M. Bónu získané z obhliadok stavby v rokoch 2007 a 2017.

6.2 SÚČASNÉ POZNATKY O STREDOVEKEJ FÁZE

Dnešný jednolodový kostol s predstavanou západnou vežou, polygonálnym východným presbytériom a severnou sakristiou sa nachádza v centre historickej zástavby niekdajších Dolných Ludaníc, a to v južnom okraji pozdĺžneho návsia, kde vytvára vizuálnu dominantu tejto nížinnej obce na strednom Ponitří. Vychádzajúc z doterajších výsledkov archeologického a geofyzikálneho výskumu susedného benediktínskeho opátstva (*Hanuš/Kušnirák 2014*, 164–166), stredoveký farský kostol bol situovaný v jeho východnom susedstve, a to len vo vzdialenosti približne 30 metrov (obr. 14).⁴⁵ V centre Ludaníc sa tak necelých šesť storočí (12./13.–18. storočie) vynímala dvojica kostolov, a to kláštorň kostol sv. Kozmu a Damiána a samotný farský kostol sv. Demetera. Po asanácii kláštorňého kostola niekedy medzi rokmi 1780 až 1784⁴⁶ sa farský kostol stal jediným kostolom v obci, a tak tomu zostalo dodnes.

Vychádzajúc z archívnych údajov dosahoval niekdajší opátsky kostol podľa vizitácií dĺžku 9, resp. 6,5 siah (*VC 1761*, 190, 191; *VC 1780*, 273), čo činí 17 m, alebo 12,3 m,⁴⁷ takže bol podstatne menší než farský kostol, ktorý už v tom čase po barokovom rozšírení dosahoval celkovú dĺžku 34 metrov. Tieto údaje nám ale prezrádzajú len novoveké rozmery oboch kostolov, ktoré prešli od svojho vzniku viacerými premenami. Tie sa čiastočne podarilo zistiť len u farského kostola, a to počas zmienenej obnovy v rokoch 1998–2010.

⁴⁵ Súpis pamiatok na Slovensku mylne lokalizoval polohu zaniknutého kláštora do miesta novostavieb poľnohospodárskeho družstva v severovýchodnom okraji obce (*Güntherová 1968*, 262), kde sa v skutočnosti nachádzal stredoveký hrad a neskorší kaštieľ miestnych šľachticov.

⁴⁶ V roku 1780 bolo udelené povolenie na asanáciu opátskeho kostola a na 1. vojenskom mapovaní z rokov 1782–1784 je už zakreslený jediný kostol, t. j. dnešný farský kostol Najsvätejšej Trojice.

⁴⁷ Viedenská siaha = 1,896 m.

Obr. 14. Ludanice – centrum obce. Situácia farského kostola a zaniknutého kláštora (červenou farbou) na leteckom zábere od severozápadu (zdroj: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=546873340513531&set=a.546873307180201>).

Fig. 14. Ludanice – village center. The parish church and defunct monastery (in red) on aerial photography from the northwest (source: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=546873340513531&set=a.546873307180201>).

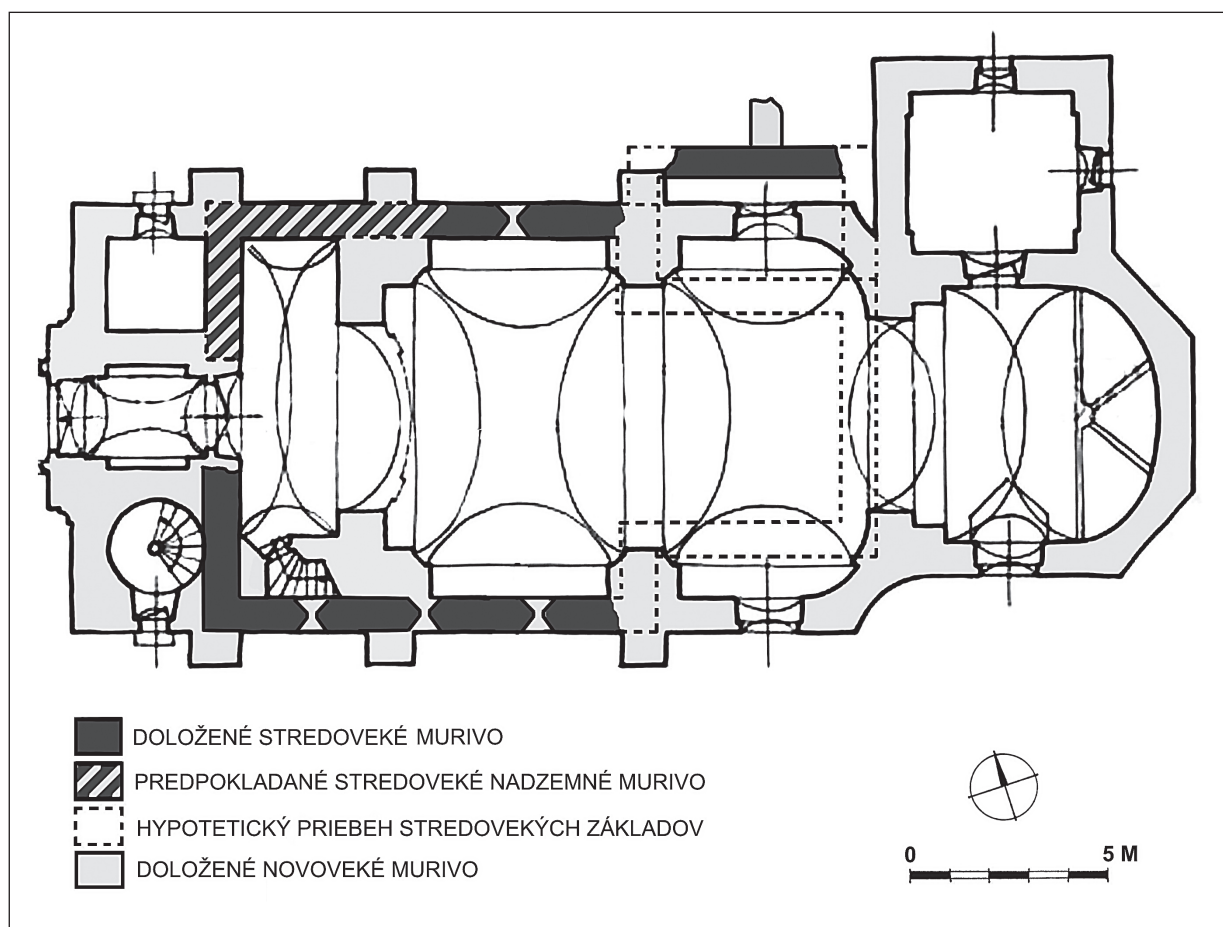
Pri osekávaní interiérových a exteriérových omietok sa odkryli dve rozličné štruktúry murív i staršie zamurované okná. Kým najmladšie neskorobarokové murivo bolo charakteristické použitím zmiešaného kamenno-tehlového muriva využívajúceho väčšie značkové tehly, staršie odkryté murivo bolo mimo otvorov čisto kamenné a tehly sa koncentrovali len v okených špaletách. Kamenné murivo hrúbky okolo 1 metra pozostávalo z lomového kameňa spájaného sivou jemnozrnnou maltou obsahujúcou zrnká nerozmiešaného vápna a v časti fasád bolo prekryté svetlo-okrovou omietkou hrúbky okolo 1 cm, majúcou zvlhnený a vyhladený povrch (obr. 15). Omietka bola plošne nanesená na nesúrodo rozotrenú ložnú maltu. Z fasád prechádzala plynulo aj na špalety primárnych okien a na ich záklenky, na ktorých tiež prekryla maltové odtlačky po drevenom debnení, použitom pri murovaní záklenkov. V časti interiéru nám pôvodná povrchová úprava stien nie je známa, keďže obhliadky boli realizované až po preomietnutí interiéru a samotných fasád.

Zo sledovania prítomnosti najstaršieho kamenného muriva možno usúdiť, že dodnes sa v obvodových múroch barokovej lode pomerne ucelene zachovali aj konštrukcie najstaršej stredovekej kostolnej lode. Západný obvodový múr stredovekej lode je totožný so západným múrom dnešnej lode a v strednej i západnej časti bočných stien dnešnej lode sa zachovali konštrukcie kamenného muriva bočných múrov stredovekej lode (obr. 16). Stredoveká kostolná loď tak dosahovala zhodnú vnútornú šírku ako dnešná loď: 10,6 metra, pričom vnútorná dĺžka lode nebola

Obr. 15. Ludanice – farský kostol. Prezentované stredoveké murivo západnej fasády stredovekej lode (foto: M. Bóna 2007).

Fig. 15. Ludanice – parish church. Presented medieval masonry of the west façade medieval nave (photo: M. Bóna 2007).

Obr. 16. Ludanice – farský kostol. Pôdorys s vyznačením doloženého a predpokladaného priebehu stredovekých murív (autor: M. Bóna s využitím podkladu T. Kalafusa [1960] z Archívu Pamiatkového úradu SR Bratislava, sign. V5654).

Fig. 16. Ludanice – parish church. Floor plan highlighting proven and theorized medieval walls (author: M. Bóna using materials by T. Kalafus [1960] from archives of the Monuments Board of the Slovak Republic, Bratislava, sign. V5654).

zistená a podľa rozloženia zistených stredovekých okien mohla mať okolo 11 metrov. Predbežne tak možno usudzovať z predpokladu, že trojica identifikovaných primárnych okien južnej steny lode bola podľa zvyklosti usporiadaná symmetricky a zároveň vychádzame aj z predpokladu, že nájdené a archeologicky zdokumentované murivo v severnom susedstve dnešnej lode prináleží stredovekej sakristii. Sakristia totiž bývala zvyčajne napojená na presbytérium od severu a teda v takom prípade by pozícia jej zisteného severného múru zároveň definovala aj maximálnu vnútornú dĺžku stredovekej lode okolo 11 metrov.

Západné priečelie stredovekej kostolnej lode bolo s najvyššou pravdepodobnosťou aj vstupné, keďže na južnej fasáde sa zvyšky zamurovaného vstupu neidentifikovali. Dodnes je zo západného priečelia v interiéri mladšej schodiskovej

prístavby odprezentované kamenné murivo južného okraja fasády do výšky 7 metrov (obr. 15). Táto výška zároveň definuje aj predpokladanú výšku celej lode. Severná fasáda lode bola v čase obhliadok už plošne omietnutá a o prítomnosti stredovekého muriva v nej možno usúdiť len podľa lokálne odkrytého zamurovaného okna (obr. 17: 1).

Pre celkovú proporciu fasád stredovekej lode sú dôležité aj zistenia zo statických sond realizovaných v roku 2000 do základových konštrukcií stavby. Jedna z troch sond bola situovaná k severnej fasáde pôvodnej stredovekej lode a spolu s ďalšími dvomi sondami (pri barokovej veži a presbytériu) preukázala tunajšiu stratigrafiu, pozostávajúcu z prachovo-piesčitej hnej hliny premiešanej úlomkami tehál, keramikou a kosťami, ktorú možno identifikovať ako tzv.

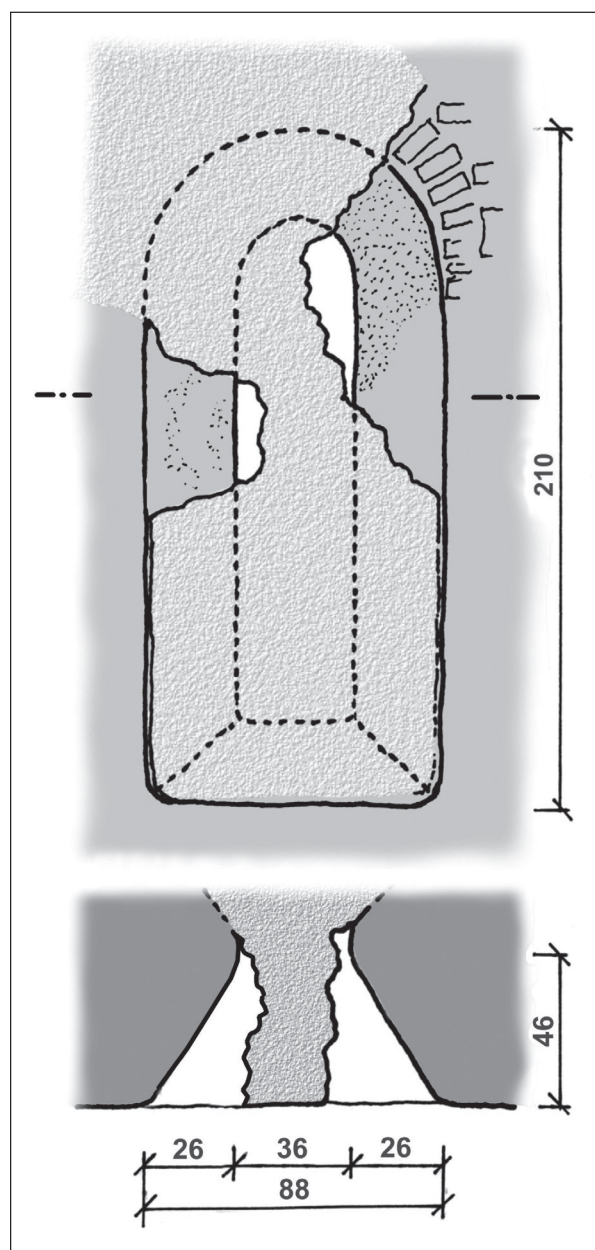

Obr. 17. Ludanice – farský kostol. Zamurované a čiastočne odkryté stredoveké okná severnej a južnej fasády lode: 1 – okno na severnej fasáde, 2 – celkový pohľad na južnú fasádu s trojicou stredovekých okien, 3 – západné okno južnej fasády, 4 – stredné okno južnej fasády, 5 – zvyšky maltových odtlačkov doskového debnenia v záklenku stredného okna južnej fasády, 6 – záklenok východného okna južnej fasády, 7 – štruktúra muriva v okolí záklenku východného okna južnej fasády (foto: M. Bóna 2007).

Fig. 17. Ludanice – parish church. Walled-in and partially uncovered medieval windows on the north and south façades: 1 – window on north façade, 2 – overall view of the south façade with three medieval windows, 3 – west window of south façade, 4 – central window of south façade, 5 – remains of board formwork plaster fingerprints in the central window arc of the south façade, 6 – eastern window arc of the south façade, 7 – masonry structure around the arc of the eastern window on the south façade (photo: M. Bóna 2007).

cintorínsku vrstvu vytvorenú stáročným pochovávaním. Táto „vrstva“ siaha v západnom susedstve stredovekej stavby až do hĺbky 2 metre, vo východnom susedstve do hĺbky 1,8 metra a pri severnom obvodovom múre lode len do hĺbky 1 metra, resp. ako vyplýva z archeologickej sondy pri sakristii do hĺbky 1,5 m. Geologická sonda pri severnom obvodovom múre odkryla i dno kamenného základu stredovekej lode, nachádzajúce sa v hĺbke 1,8 metra pod dnešnou úrovňou terénu. Uvedené dáta nám indikujú približnú konfiguráciu terénu v čase založenia stredovekého kostola. Historický terén sa teda od kostola zvažoval smerom von a na severnom obvode stavby smerom k návsii dosahoval najväčšiu výšku (Švasta/Strieženec 2000, 6, 12). Minimálnu pôvodnú výšku obvodových múrov lode tak možno odhadovať na približne 7,5 metra.

Charakter okien stredovekej lode sa najlepšie zmapoval na južnej fasáde, kde sa odkryli zvyšky troch zamurovaných okenných otvorov (obr. 17: 2). Po čiastočnom odstránení zamuroviek sa ukázalo, že išlo o tvarovo jednotné úzke štrbinové polkruhovo ukončené okná s obojstranne roztvárajúcimi špaletami. Rozostup medzi oknami činil 2,4 a 2,6 metra, pričom najzápadnejšie bolo vzdialené 3,2 metra od juhozápadného nárožia lode. Vnútorňa štrbina okien dosahovala šírku okolo 36 cm a smerom von sa okná roztvárali na 88 cm (obr. 17: 3–7; 18). Na fasáde tak okná dosahovali výšku okolo 203 cm a vnútorná štrbina, ktorá nebola ucelene odkrývaná, mohla mať výšku okolo 150 cm. Počas reštaurátorského odkrývania okien bol v štrbine jedného z okien zistený aj zvyšok dreveného rámu s výplňou, pravdepodobne mladšieho pôvodu (Podolínsky). Okná na rozdiel od kamenného materiálu múrov boli ale ucelene vymurované z pálených tehál. Tehly dosahovali rozmery 28–29 × 12,5 × 6 cm a v ich štruktúre sa vyskytovali plevy. Podľa spôsobu previazania tehlových špalet s kamenným murivom lode a podľa jednotného materiálu malty i omietky v oboch konštrukciách (obr. 17: 7) možno usudzovať o primárnom pôvode okien v murive lode, a to napriek ich odlišnému stavebnému materiálu. Podľa najucelenejšie zachovaného stredného a východného okna môžeme predpokladať, že všetky tri sa nachádzali v rovnakej

Obr. 18. Ludanice – farský kostol. Zameranie východného stredovekého okna južnej fasády lode (autor: M. Bóna).

Fig. 18. Ludanice – parish church. Plan of the eastern medieval window on the south façade (author: M. Bóna).

výške 3 metre nad dnešným vonkajším terénom, čo po zohľadnení mladších navázok mohlo pôvodne činiť minimálne 3,5 metra. Zistené jedno okno na severnej fasáde lode nebolo odkrývané a podľa jeho rozmerov mohlo mať rovnaké rozmery ako južné okná (obr. 17: 1).

Presbytérium opísanej najstaršej stredovekej stavby sa nezachovalo a bolo odstránené počas barokovej prestavby a rozšírení kostola

v polovici 18. storočia. Podľa publikovaných zistení J. Gajdoša, ktorý viedol obnovu kostola, boli počas odstraňovania starej dlažby odkryté aj základy kvadratického presbytéria, pričom celková vnútorná dĺžka stredovekého kostola dosahovala 18 metrov (*Gajdoš 2004, 29; 2022, 84, 85*). Tieto informácie sme ale nemali možnosť v teréne preveriť a nie je ich možné ani porovnať s metrickými údajmi z farských vizitácií, ktoré rozmery farského kostola uvádzajú až po jeho barokovej prestavbe.

So stredovekým kostolom možno ale spájať nález fragmentu archeologicky skúmaného múru hrúbky 80–90 cm a neucelenej dĺžky 5 metrov, prebiehajúceho paralelne pred východným ukončením dnešnej severnej fasády lode. Opierajúc sa o údaj o existencii klenutej sakristie vo farskej vizitácii z roku 1713, uskutočnenej pred barokovou prestavbou kostola, ako aj o samotnú polohu uvedeného múru predpokladáme, že je možné ho spájať so zvyškom severného obvodového múru zaniknutej stredovekej sakristie. Maltu z tohto múru sme ale nemali možnosť porovnať s maltou stredovekej kostolnej lode a nezachovalo sa ani konštrukčné napojenie múru na severovýchodné nárožie stredovekej lode. Preto len z charakteru čisto kamenného muriva a prilehlých stredovekých hrobov, ktoré ho rešpektovali, môžeme predpokladať stredoveký pôvod tohto múru. Jeho vzťah s murivom kostolnej lode a pôvodného presbytéria zostal nejasný. Dôležitým nálezom boli ale fragmenty poterovej dlažky primknutej k južnému obvodu uvedeného múru, ktoré dokladajú, že múr od severu vymedzoval krytý interiér stavby – nami predpokladanej sakristie.

Pri správnosti interpretácie uvedeného múru sa zároveň dá odvodiť aj približná pozícia východného ukončenia lode a dĺžka zaniknutého presbytéria, ktoré by zodpovedali vnútorným rozmerom stredovekej jednoloďovej stavby s kvadratickým presbytériom uvádzaným J. Gajdošom (*2004, 29; 2022, 84, 85*).

Pri hľadaní východísk pre časové zaradenie opísaných zvyškov stredovekého farského

kostola priniesol doterajší prieskum málo dokladov. Samotný charakter štrbinových polkruhových okien, charakteristických pre románsku a ranogotickú architektúru, umožňuje len rámcové zaradenie stavby v rozmedzí sklonku 12. až sklonku 13. storočia.⁴⁸ V samotnom strednom a hornom Ponitří nachádzame pre uvedené obdobie vysokú dispozičnú i tvaroslovnú variabilnosť sakrálnych stavieb, takže v rámci dispozičnej typológie je prakticky nemožné nájsť kritériá pre užšie časové zaradenie stavby, a to aj so zreteľom, že presnú podobu pôvodného presbytéria nepoznáme a čiastkový archeologický výskum priniesol taktiež len rámcovo datovateľný materiál. Rovnako aj v použití stavebného materiálu románskych kostolov zistili výskumy posledných rokov na Ponitří širokú škálu, počnúc muriva z kamenných kvádrov (Diviaky nad Nitricou a Nitriansky hrad z prvej polovice 13. storočia: *Mencl 1937, 225–237, 328, 329; Bednár/Poláková/Šimkovic 2010, 23*), muriva z lomového kameňa (Klátova Nová Ves – Sádok a Klížske Hradište z druhej polovice 12. storočia: *Bóna/Lukačka 2017, 42, 59, 60*) až po celotehlové monumentálne i menšie sakrálne stavby (Krušovce, Livina a Prievidza, všetky z doby okolo polovice 13. storočia: *Bóna 2012; 2018; Bóna/Matejka 2016*). Výnimkou nie je ani kombinované použitie muriva z lomového kameňa a tehlových špaliet okenných otvorov, aké doložil výskum na emporovej veži rozšírenej kostolnej lode zo 40. rokov 13. storočia v Kostolanoch pod Tribečom na blízkom Požitaví (*Bóna 2014, 151, 152*).

V oknách ludanického farského kostola boli použité plevové tehly, ktoré takisto svojím charakterom inklinujú do 13. storočia, aj keď sú rozmermi mierne odlišné od tehál použitých pri výstavbe celotehlových románskych kostolov v neďalekých Krušovciach, Livine a Prievidzi na Ponitří, ako i samotného kláštora v obci. Kým v oknách kostola v Ludaniciach boli použité tehly s rozmermi 28–29 × 12,5 × 6 cm, v Krušovciach dosahovali rozmery 32–33 × 16,5–17 × 6–6,5 cm (*Bóna 2018, 93*), v Livine 26–27 × 12–12,5 × 4,5–5 cm (*Bóna 2012, 46*) a v Prievidzi 29–30

⁴⁸ J. Gajdošom (*2023, 142*) publikovaný názor I. Gojdiča na datovanie uvedených okien do prvej polovice 13. storočia nebol nikde bližšie rozvinutý a naše širšie začlenenie takýchto druhov okien aj do obdobia po polovici 13. storočia sa opiera o neskororománske a ranogotické stavby (napr. Stará Halič).

× 14,5–15 × 4–4,5 cm (Bóna/Matejka 2016, 62). Rozmermi sa plevové tehly použité z kostola v Ludaniciach najviac približujú tehlám použitým v presbytériu románskeho kostola v Šamoríne z polovice 13. storočia (Čurný/Hložek 2008, 74). Treba ale tiež poznamenať, že používanie plevových tehál na románskych stavbách z územia dnešného Slovenska síce dominuje v 13. storočí (Žuffová 2022, 586–589), avšak pretrváva aj v nasledujúcom 14. storočí⁴⁹ a dobrým príkladom toho je aj samotný benediktínsky kláštor v Ludaniciach, kde boli plevové tehly použité aj v južnom krídle z prvej polovice 14. storočia.⁵⁰

Takisto nie sú vo vidieckom prostredí výnimkou ani pomerne veľké románske kostolné jednolodia, aké bolo v Ludaniciach a aké sú známe aj z ďalších románskych lokalít (napr. Bátovce, Sása, Babiná, Banská Belá: Mencl 1937, 212–216).⁵¹

Preto je v našom prípade prínosné spájať úvahy o datovaní počiatkov farského kostola v Ludanicach skôr so susedným benediktínskym kláštorom. Jeho počiatky doterajší archívny a archeologický výskum predpokladá v závere 12., resp. na prelome 12. a 13. storočia. Z popisu opátskeho kostola po zániku kláštora, zachovaného vo vizitačnom protokole z roku 1761 vieme, že bol vybudovaný z kameňa a tehál a mal možno pravouhlé presbytérium, aj keď to sa dá len dedukovať z trojice spomenutých okien. Pokiaľ by sme teda predpokladali výstavbu kláštora i farského kostola v približne rovnakom období, tak rámcovo by aj zachované zvyšky stredovekého farského kostola mohli prináležať prvej polovici 13. storočia. Avšak vzhľadom na vyššie zmienené súvislosti a nedostatočne chronologicky citlivé nálezy je treba zatiaľ brať do úvahy širší časový rámec vzniku farského kostola v priebehu celého 13. storočia.

Mladšie stredoveké alebo novoveké prestavby kostola, realizované ešte pred objemnou neskorobarokovou prestavbou, nebolo možné v rámci rozsahu doterajšieho prieskumu dôsledne zmapovať. O ich existencii ale svedčí zistená

mladšia vrstva exteriérovej bledosivej omietky s drsnejším povrchom a smotanovo-okrovým vápenným náterom, odkrytá na špaletách stredovekých okien (obr. 17: 6), ako aj druhotná prístavba oporného piliera k severnému obvodovému múru sakristie. Z písomných prameňov sa síce dozvedáme o istých ranonovovekých opravách kláštora a kostola okolo roku 1560 (Mrva 1992, 35), avšak nemáme možnosť ich jednoznačne stotožniť s čiastkovo zachytenými opravami omietky a sakristie kostola.

6.3 BAROKOVÉ PRESTAVBY

Vizitačné zápisnice z obdobia 16.–18. storočia nám prezrádzajú viaceré úpravy stredovekého kostola. V roku 1667 sa uvádza ako úplne vypálený Turkami a o jeho následnom obnovení nepriamo svedčí mladší záznam z roku 1695, keď bol už kostol v dobrom stave s nedávno obnovenou strechou. Neskôr bol ale opätovne poškodený Rákociho povstalcami a v roku 1713 sa opisuje ako úplne vypálený. Vtedy sa prvýkrát dozvedáme aj o tom, že bol postavený z kameňa, že mal chór a jeho presbytérium i sakristia boli zaklenuté. Podobnú stručnú charakteristiku stredovekej stavby prinášajú aj mladšie vizitácie z rokov 1731 a 1755. Následne došlo k rozsiahlej prestavbe a rozšíreniu kostola, ktorého prestavba bola ukončená v roku 1758. Autor vizitácie z roku 1761 chcel zrejme túto prestavbu viac zvýrazniť a tak spomenul, že okrem jednej malej časti múru bol od základov nanovo postavený. Avšak ako ukázal teraz prezentovaný výskum, toto tvrdenie sa nezakladá na pravde a v skutočnosti boli ponechané celé tri obvodové múry stredovekej lode.

Z vizitačných záznamov a ich porovnania s terénnymi zisteniami vyplýva, že pri rozširovaní a prestavbe kostola pred rokom 1758 bolo úplne asanované stredoveké presbytérium spolu so sakristiou a loď bola predĺžená na východ takmer o 7 metrov. Nové presbytérium s polygonálnym

⁴⁹ Za informáciu ďakujeme Mgr. Petrovi Nagyovi.

⁵⁰ Rozmery plevových tehál z kláštora sa pohybovali v maximálnom rozsahu 25,7–24,8 x 12,9–10,9 x 5,8–4,6 (na základe 1279 údajov pre jednotlivé rozmery – Čurný/Gregor/Hložek 2018, 397, tabeľa 1, 2). Z uvedeného vidno, že kým šírka a hrúbka tehál z farského kostola sa pohybujú v uvedených limitoch (i keď ide skôr o nadpriemerné hodnoty), dĺžka je zreteľne nad intervalom. Rozdiel môže naznačovať iný zdroj, prípadne i čas, produkcie tehál.

⁵¹ Za upozornenie na uvedené lokality ďakujeme Mgr. Michalovi Šimkovicovi.

vonkajším uzáverom a eliptickým interiérom rozšírilo celý interiér kostola až na dnešných 27 metrov, čo zodpovedá aj dĺžke 14,5 siahly uvádzanej v roku 1761 (obr. 16). Po zamurovaní stredovekých okien bola loď s novým murovaným chórom presvetlená veľkými segmentovými oknami a prekrytá tromi poľami pruských klenieb, opierajúcich sa o plastické prístenné piliere (obr. 4). Podobnú pruskú klenbu s kupolovým uzáverom dostalo aj nové presbytérium, napojené na novú sakristiu pristavanú zo severnej strany. Interiér kostola postupne vyzdobili nástennými maľbami a doplnili bohatým barokovým mobiliárom, medzi ktorým nechýbal ani oltárny obraz sv. Kozmu a Damiána, prenesený zo susedného opátskeho kostola.

Kým rozšírenie a prestavba stredovekého kostola boli dokončené takmer za 4 roky, zamýšľaná prístavba novej veže na západnom priečelí sa skomplikovala a ešte v roku 1780 bola stále rozostavaná. Príčinou boli statické problémy s rozsiahlymi trhlinami a tak sa na návrh vizitátora mala veža rozobrať a celá vymurovať nanovo. Pravdepodobne sa tak aj udialo, pretože podľa výsledkov statického prieskumu boli základy dnešnej veže vyhlbené až do trojmetrovej hĺbky (*Švasta/Strieženec 2000*, 6, 12).

7 ZÁVER

Prezentované výsledky archívneho, archeologického a architektonicko-historického výskumu potvrdili stredoveký pôvod farského kostola v Ludaniciach a upresnili aj rozsah jeho zachovaných stredovekých konštrukcií. Archívny výskum tiež prehĺbil poznatky o novovekých premenách kostola a priblížil aj neznámu podobu susedného zaniknutého kláštorného kostola. Preukázala sa nielen ucelená zachovanosť nadzemných murív lode farského kostola spolu s okennými štrbinovými otvormi, ale archeologicky sa tiež preskúmal základ obvodového múru stredovekej sakristie a prilahlý zvyšok kostolného cintorína. Napriek tomu, že sa na základe doterajších čiastkových výskumov pripúšťa len rámcové datovanie vzniku farského kostola do priebehu 13. storočia, resp. jeho prvej polovice, výskumy priniesli nové poznatky o podobe a premenách

sakrálnej stavby, ktorá vo vrcholnom stredoveku tvorila spolu so susedným benediktínskym kláštorom dominantu Ludanic. Ďalšie poznatky o stavebnej podobe kostola a jeho premenách možno očakávať od prípadných budúcich hĺbkových výskumov.

POUŽITÉ SKRATKY

- AEV – Archivum Ecclesiasticum vetus, Ostrihom
 Lib. – liber (kniha, zväzok)
 VC – Visitatio canonica (kanonická vizitácia),
 v texte po skratke nasleduje rok, v ktorom sa
 vizitácia uskutočnila
 PL – Prímási Levéltár, Ostrihom
 Sign. – signatúra
 SNA – Slovenský národný archív

LITERATÚRA A PRAMENE

- Andrić 2008* – S. Andrić: Bazilijanski i benediktinski samostan sv. Dimitrija u Srijemskoj Mitrovici. RADOVI – Zavod za hrvatsku povijest 40, 2008, 115–186.
Aradi 1976 – N. Aradi: Acta cassae parochorum. Egyházmegyék szerint besorolt iratok. Esztergomi egyházmegye 1733–1779. Művészettörténeti adatok. A Magyar Tudományos Akadémia művészettörténeti kutató csoportjának forráskiadványai. Budapest 1976.
AÚ SAV 163/53 – J. Porubský: Ludanice. Správa o náleze. Rukopis 1953. Uložené: Archív AÚ SAV č. 163/53, Nitra.
AÚ SAV 227/54 – J. Rod: Ludanice. Správa o náleze. Rukopis 1954. Uložené: Archív AÚ SAV č. 227/54, Nitra.
AÚ SAV 228/54 – J. Rod: Ludanice. Správa o náleze. Rukopis 1954. Uložené: Archív AÚ SAV č. 228/54, Nitra.
Baán 2020 – I. Baán: The Byzantine Church in the Medieval Kingdom of Hungary. S. Terdik (ed.): The Light of thy Countenance – Greek Catholics in Hungary. Debrecen 2020, 12–19.
Bak/Pálffy 2020 – J. M. Bak/G. Pálffy: Crown and Coronation in Hungary. Budapest 2020.
Bali 2012 – T. Bali: Sv. Demetrije Solunski i njegov kult: historiografska i naratološka analiza

- Čudes a sv. Demetrija. Radovi – Zavod za hr vatsku povijest 44, 2012, 143–174.
- Balics 1890* – L. Balics: A római katolikus egyház története Magyarországon II/2. Budapest 1890.
- Bauer 2013* – F. A. Bauer: Eine Stadt und ihr Patron: Thessaloniki und der Heilige Demetrios. Regensburg 2013.
- Bednár/Fottová 2003* – P. Bednár/E. Fottová: Nitra-tržnica – príspevok k poznaniu zázemia stredovekého mesta. *Archaeologia historica* 28, 2003, 303–315.
- Bednár/Kvasnicová/Ratimorská 2005* – P. Bednár/M. Kvasnicová/P. Ratimorská: Komárno – bývala rezidencia a kolegium jezuitov. Predbežná správa o výsledkoch archeologického a umelecko-historického výskumu. *Archaeologia historica* 30, 2005, 149–164.
- Bednár/Poláková/Šimkovic 2010* – P. Bednár/Z. Poláková/M. Šimkovic: Archeologický a stavebno-historický výskum Katedrály sv. Emérána na Nitrianskom hrade. *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok* 22, 2010, 9–28.
- Bodnár 1988* – K. Bodnár: Kályhacsempék Nógrád megyéből I. Szécsény mezőváros XV–XVI. századi kályhacsempéi. *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XIV, 1988*, 9–23.
- Bóna 2012* – M. Bóna: Livina – R. k. Kostol sv. Štefana Kráľa. Architektonicko-historický výskum 1. etapa – presbytérium. Rukopis výskumnej správy 2012. Uložené: Archív R. k. cirkvi – Farnosti Nadlice.
- Bóna 2014* – M. Bóna: Výsledky umelecko-historického a architektonicko-historického výskumu r. k. Kostola sv. Juraja v Kostolnoch pod Tribečom. Zborník Filozofickej fakulty UK – *Musaica* 28, 2014, 127–161.
- Bóna 2018* – M. Bóna: Krušovce – R. k. Kostol Narodenia panny Márie. Architektonicko-historický výskum 2014–2017. Rukopis výskumnej správy 2018. Uložené: Archív R. k. cirkvi – Farnosti Krušovce.
- Bóna/Lukačka 2017* – M. Bóna/J. Lukačka: Kultúrno-historické pamiatky stredného Ponitria. 2. vydanie. Klátova Nová Ves 2017.
- Bóna/Matejka 2016* – M. Bóna/M. Matejka: Prievidza – R. k. Kostol Nanebovzatia Panny Márie. Architektonicko-historický a umelecko-historický výskum. Rukopis výskumnej správy 2016. Uložené: Archív R. k. cirkvi – Farnosti Prievidza.
- Braxatoris 2022* – M. Braxatoris: Tzv. Metodov Kánon na počesť svätého Dimitra Solúnskeho. Bratislava 2022.
- Bucko 1939* – V. Bucko: Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom do r. 1564. Bratislava 1939.
- Czopek 2005* – S. Czopek: Renesansowe kafle z Będziemyśla – uwagi po 10 latach. In: J. Chovanec (ed.): *Gotické a renesančné kachlice v Karpatoch*. Trebišov 2005, 55–78.
- Čatayová 2006* – S. Čatayová: Uctievanie svätých a jeho odraz v toponymii stredného Slovenska. In: R. Kožiak/J. Nemeš (ed.): *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I*. Bratislava 2006, 383–391.
- Čurný 2005* – M. Čurný: Keramika zo 16. – 18. storočia na juhozápadnom Slovensku na príklade nálezov z kaštiela v Lukačovciach. Diplomová práca. Univerzita Konštantína Filozofa. Nitra 2004.
- Čurný/Gregor/Hložek 2018* – M. Čurný/M. Gregor/M. Hložek: Kláštor benediktínov v Ludaniciach: výsledky štúdia tehál. In: M. Kvasnicová/M. Šeregi (zost.): *Architektúra kláštorov a rehoľných domov na Slovensku. Dejiny a pamiatková ochrana*. Bratislava 2018, 394–412, 602, 603.
- Čurný/Hložek 2008* – M. Čurný/M. Hložek: Výpovedná schopnosť tehiel z benediktínskeho kláštora sv. Kozmu a Damiána v Ludaniciach, okr. Topoľčany. *Archeologia technica* 19, 2008, 68–82.
- Čurný/Hrabovský 2019* – M. Čurný/J. Hrabovský: Aká čierna je čierna keramika? *Remeslo – Umenie – Dizajn* 20/2, 2019, 11–14.
- Dąbrowska 2005* – M. Dąbrowska: Kachle gotyckie i renesansowe na ziemiach polskich. In: J. Chovanec (ed.): *Gotické a renesančné kachlice v Karpatoch*. Trebišov 2005, 79–93.
- Divileková 2003* – D. Divileková: Stredoveké a včasnorenesančné kachlice z hradu Devín. Diplomová práca. Univerzita Komenského. Bratislava 2003.

- Divileková 2008* – D. Divileková: Vykurovanie na hrade Devín. *Archaeologia historica* 33, 2008, 185–198.
- Farkaš 2015* – Z. Farkaš: Stredoveké opevnenie Starý Zámok pri Pezinku. Zborník Slovenského národného múzea 109, *Archeológia* 25, 2015, 257–297.
- Farská kronika* – Kronika Ludanickej farnosti. Rukopis. Uložené: Archív Farského úradu v Ludaniciach.
- Gajdoš 2004* – J. Gajdoš: Dejiny benediktínskeho opátstva sv. Kozmu a Damiána v Ludaniciach. Diplomová práca. Univerzita Komenského v Bratislave. Bratislava 2004.
- Gajdoš 2022* – J. Gajdoš: Vzťah orientácie a patrocínia stredovekého kostola. Solárnotitulárna, titulárnorítovej a precesnochronometrická metóda výskumu. Žitavany 2022.
- Gajdoš 2023* – J. Gajdoš: Počiatky benediktínov v Európe a na Slovensku. Žitavany 2023.
- Güntherová 1968* – A. Güntherová: Súpis pamiatok na Slovensku. II. zväzok. Bratislava 1968.
- Galović 2016* – T. Galović: Početci glagoljaštva Rogovske opatije. In: T. Kuštović/M. Ťagar (eds.): Meandrima hrvatskoga glagoljaštva. Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu. Zagreb 2016, 139–150.
- Galović 2019* – T. Galović: Facing a Great Challenge: The Benedictine Abbey of Rogovo in the 13th Century. In: I. Majnarić/D. Patafta/M. Jerković (eds.): The fourth Lateran council: An event that transformed Europe. Zagreb 2019, 139–154.
- Gábor 2006* – G. Gábor: Középkori pártáövek Békés megyében. Békés Megyei Múzeumok Közleményei 28, 2006, 111–142.
- Gál 2019* – A. Gál: Régészeti adatok a 14.–15. század temetkezési rítusához. *Acta iuvenum : Sectio archaeologica* 4, 2019, 141–161.
- Georgievová 2019* – T. Georgievová: “Byzantine” Crowns: between East, West and the Ritual. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Brno 2019.
- Gerecze 1906* – P. Gerecze: Magyarországi műemlékei 2. A műemlék helyrajzi jegyzéke és irodalma. Budapest 1906.
- Gogová 2013* – S. Gogová: Kostolný cintorín v Krásne. Hradec Králové 2013.
- Grešlík 2012* – V. Grešlík: Patrocínium a ikony sv. Demetera Solúnskeho na Slovensku. In: Š. Marinčák (ed.): Ikona – staronový nástroj evanjelizácie : súbor štúdií. Trnava 2012, 141–152.
- Grešlík 2013* – V. Grešlík: Patrocíniá chrámov byzantského obradu na Slovensku a ich ikony. In: P. Žeňuch (ed.): XV. medzinárodný zjazd slavistov v Minsku : príspevky slovenských slavistov. Bratislava 2013, 171–193.
- Habovštiak 1961* – A. Habovštiak: Príspevok k poznaniu nížinnej dediny v XI.–XIII. stor. *Slovenská archeológia* 9/2, 1961, 451–482.
- Hanuliak 1991* – M. Hanuliak: K súčasnému stavu poznatkov a problémov osídlenia Nitrianska v 9.–13. storočí. *Archaeologia historica* 16, 1991, 85–100.
- Hanuliak 1997* – M. Hanuliak: Možnosti a problémy výskumu šperkov z 10.–13. storočia. *Archaeologia historica* 22, 1997, 275–286.
- Hanuliak/Rejholcová 1999* – M. Hanuliak/M. Rejholcová: Pohrebisko v Čakajovciach (9.–12. storočie). Vyhodnotenie. Bratislava 1999.
- Hanuš 2021* – M. Hanuš: Súbor skla z výskumu majera Nitrianskej kapituly a kláštora benediktínov v Ludaniciach. Zborník Slovenského národného múzea 115, *Archeológia* 31, 369–381.
- Hanuš v príprave* – M. Hanuš: Stredoveká keramika z benediktínskeho kláštora v Ludaniciach.
- Hanuš/Kušnirák 2014* – M. Hanuš/D. Kušnirák: Podoba benediktínskeho kláštora sv. Kozmu a Damiána v Ludaniciach na základe archeologického a geofyzikálneho výskumu. Študijné zvesti AÚ SAV 56, 2014, 155–168.
- Hanušová 2011* – V. Hanušová: Pohřební ritus a hmotná kultura pohřebišť 16.–19. století v Čechách. *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni* 3/4, 2011, 51–67.
- Hazlbauer 1992* – C. Z. Hazlbauer: Archeologické nálezy z doby panování císaře Rudolfa II. *Zprávodaj Hornopočernický* 9, 1992, 4.
- Hložek/Loskotová 2017* – M. Hložek/I. Loskotová: Kachle s otisky textilu. *Archaeologia historica* 42/2, 2017, 849–861.
- Holl 1993* – I. Holl: Renaissance-Öfen. *Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn. Acta Ar-*

- chaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 45, 1993, 247–299.
- Holl 2000* – I. Holl: Funde aus dem Zisterzienser-kloster von Pilis. Budapest 2000.
- Holl/Parádi 1982* – I. Holl/N. Parádi: Das mittelalterliche Dorf Sarvaly. Budapest 1982.
- Hoššo 1975* – J. Hoššo: Kostolné cintoríny v Liptovskej Mare a Liptovskej Sielnici. Výsledky historicko-archeologického výskumu. Liptov 3, 1975, 121–166.
- Hoššo 1983* – J. Hoššo: Prehľad vývoja stredovekej keramiky na Slovensku. Archaeologia historica 8, 1983, 215–232.
- Hoššo 1999* – J. Hoššo: Príspevok k poznaniu kontaktov a obchodných ciest na príklade nálezov stredovekej keramiky z územia Slovenska. In: A. Avenarius/Z. Ševčíková (eds.): Slovensko a európsky juhovýchod. Bratislava 1999, 152–175.
- Hudák 1984* – J. Hudák: Patrocíniá na Slovensku : súpis a historický vývin. Bratislava 1984.
- Hunka 2013* – J. Hunka: Mince Arpádovcov z rokov 1000–1301. Ich podiel na vývoji hospodárstva stredovekého Slovenska. Nitra 2013.
- Jančiová et al. 2019* – B. Jančiová/D. Repka/P. Sater/M. Styk: Kachlice z Oponického hradu. Nitra 2019.
- Jančiová 2020* – B. Jančiová: Nález včasnovo-vekých kachlíc na území Šintavy. Studia Historica Nitriensia 24/2, 2020, 427–455.
- Judák/Poláčik 2009* – V. Judák/Š. Poláčik: Katalóg patrocínií na Slovensku. Bratislava 2009.
- Kéryová 2009* – J. Kéryová: Stredoveký opasok v 11.–15. storočí na území Slovenska. Pokus o chronológiu a typológiu. Diplomová práca. Univerzita Komenského v Bratislave. Bratislava 2009.
- Kiss/Sziklay 1902* – J. Kiss/J. Sziklay: A Katholikus Magyarországi I kötet. Budapest 1902.
- Kolka/Šulcová/Kováč 1980* – V. Kolka/J. Šulcová/J. Kováč: Umeleckohistorické a kultúrne pamiatky okresu Topoľčany. Bratislava 1980.
- Koóšová 2004* – P. Koóšová: Ku klasifikácii vrcholnostredovekých ostroh z územia Slovenska (12.–15. storočie). Archaeologia historica 29, 2004, 523–547.
- König 2014* – T. König: Nitra-Mlyny. Stredoveké osídlenie lokality. Bratislava 2014.
- Kraskovská 1961* – E. Kraskovská: Výskum na hradisku v Dražovciach. Študijné zvesti AŮ SAV 6, 1961, 161–179.
- Králíková 2007* – Pohřební ritus 16.–18. století na území střední Evropy. Brno 2007.
- Králíková 2017* – Pohřbívání na Moravě v 16.–18. století. Archaeologia historica 42/1, 2017, 135–151.
- Krupica 1978* – O. Krupica: Stredoveké Krásno. Západné Slovensko 5, 1978, 169–333.
- Krupica 1981* – O. Krupica: Stredoveké Krásno II. Západné Slovensko 8, 1981, 90–229.
- Labanc 2017* – P. Labanc: Otázka existencie východného rítu v 13. a 14. storočí na Spiši. Konštantínove listy 10/1, 2017, 198–210.
- Lukačka 1985* – J. Lukačka: Vývin osídlenia stredného a severného Ponitria do začiatku 15. storočia. Historický časopis 33/6, 1985, 817–840.
- Lukačka 1990* – Majetky a postavenie Ludanickovcov na Slovensku do začiatku 14. storočia. Historický časopis 38/1, 1990, 3–15.
- Lukačka 1992* – J. Lukačka: Ludanice v stredoveku. In: J. Lukačka (zost.): Ludanice 1242–1992. Ludanice 1992, 19–31.
- Lukačka 2002* – J. Lukačka: Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku. Bratislava 2002.
- Lukačka 2010* – J. Lukačka: Prehistória a stredovek. In: Dvorany nad Nitrou. Dvorany nad Nitrou 2010, 7–18.
- Marek 2010* – M. Marek: Formovanie farskej siete na území Nitrianskej župy v stredoveku. In: V. Rábik a kol.: Vývoj cirkevnej správy na Slovensku. Kraków 2010, 132–215.
- Marek 2017* – M. Marek: Slovník stredovekej a novovekej latinčiny na Slovensku. Trnava – Kraków 2017.
- Mencl 1937* – V. Mencl: Stredoveká architektúra na Slovensku. I. Stavebné umenie na Slovensku od najstarších čias až do konca doby románskej. Praha – Prešov 1937.
- Mesterházy 1970* – K. Mesterházy: Adatok a bizánci kereszténység elterjedéséhez az Árpád-kori Magyarországon. A Debreceni Déry Múzeum Évkönyve 1968, 1970, 145–184.
- Mező 2003* – A. Mező: Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Budapest 2003.

- Mrva 1992* – J. Mrva: Ludanice na prahu novoveku. In: J. Lukačka (zost.): Ludanice 1242–1992. Ludanice 1992, 32–60.
- Nemeš 2006* – J. Nemeš: Nitriansky kódex a jeho posolstvo. Aachen – Óbuda – Nitra. Ružomberok 2006.
- Neumann 2014* – M. Neumann: Vypovedacia schopnosť stredovekých kalendárií na príklade Spišského misála. *Historia Nova* 8, 2014, 8–32.
- Nevizánsky/Prohászka 2018* – G. Nevizánsky/P. Prohászka: Stredoveký a včasnónovoveký kostolný cintorín v Nesvadoch. Nitra 2018.
- Ostojić 1964* – I. Ostojić: Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima. Vol. II: Benediktinci u Dalmaciji – Benedictini in Croatia et regionibus finitimis. Benedictini in Dalmatia. Split 1964.
- Pajer 1983* – J. Pajer: Počátky novověké keramiky ve Strážnici. Strážnice 1983.
- Pavlík/Vitanovský 2004* – Č. Pavlík/M. Vitanovský: Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha 2004.
- Podolínsky* – Š. Podolínsky: Ludanice – <https://apsida.sk/c/13215/ludanice>, cit. 5. 5. 2023.
- Poláková 2015* – Z. Poláková: Stredoveké až novoveké kostolné cintoríny z územia dnešného Slovenska s dôrazom k historickým regiónom Gemera, Malohontu a Novohradu. Dizertačná práca. Univerzita Komenského v Bratislave. Bratislava – Nitra 2015.
- Poláková/Furmánek/Kaczarová 2016* – Z. Poláková/V. Furmánek/I. Kaczarová: Hrob dieťaťa v nádobe z plochy zaniknutého kostola a cintorína v Pincinej (okr. Lučenec). *Archaeologia historica* 41/2, 2016, 285–307.
- Poláková/Vlkoľinská 2022* – Z. Poláková/I. Vlkoľinská: Vrcholnostredoveké sídlisko v Rumánovej. In: M. Bača (ed.): Pod stromom života : K životnému jubileu doc. Michala Slivku. Bratislava 2022, 171–194.
- Pomfyová 2016* – B. Pomfyová: Stredoveké sakristie — k problému funkcií a architektonického riešenia (príklad Slovenska). *ARS* 49, 2016, 2, 132–163.
- Romhányi 2000* – F. B. Romhányi: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarország. Katalógus. b. m. v. 2000.
- Rupp 1870–1876* – J. Rupp: Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre vagyis a nevezetesebb városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint rendezve. I–III. Pest 1870–1876.
- Ruttkay A. 1979* – A. Ruttkay: Stredoveké umelecké remeslo. Bratislava 1979.
- Ruttkay A. 1986* – A. Ruttkay: Vývoj štruktúry stredovekého osídlenia na základe komparácie hmotných a písomných prameňov na území okresu Topoľčany. *Slovenská archeológia* 34/2, 1986, 425–438.
- Ruttkay A. 1989a* – A. Ruttkay: Prvky gotickej módy v odevu a ozdobách dedinského obyvateľstva na území Slovenska: (Horizont hrobov zo 14.–15. stor. v Ducovom, obec Moravany nad Váhom). *Archaeologia historica* 14, 1989, 355–378.
- Ruttkay A. 1989b* – A. Ruttkay: Okres Topoľčany. In: D. Bialeková (zost.): Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. I. zv. Bratislava, hlavné mesto SSR a Západoslovenský kraj. Nitra 1989, 337–340.
- Ruttkay A. 1996* – A. Ruttkay: Mittelalterlicher Friedhof in Ducové, Flur Kostolec, Bez. Trnava: Beitrag zum Studium der Beziehungen zwischen den sog. Reihengräberfeldern und Kirchenfriedhofen vor dem 13. Jh. In: D. Bialeková/J. Zábojník (Hrsg.): Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert. Bratislava 1996, 391–408.
- Ruttkay et al. 2016* – M. Ruttkay/J. Ruttkayová/M. Bielich/ B. Zajacová/A. Nemergut: Sídlisko z 10.–12. storočia v Nitre-Janíkoviciach. *Archaeologia historica* 41/2, 2016, 41–57.
- Ruttkay M. 1995* – M. Ruttkay: Príspevok k poznaniu stredovekej keramiky na juhozápadnom Slovensku. *Archaeologia historica* 20, 1995, 563–583.
- Ruttkay M. 1996* – M. Ruttkay: Die Grundveränderungen in der Keramikproduktion im 12.–14. Jh. in der Westslowakei. *Pravěk Nová řada* 6, 1996, 261–284.
- Ruttkay M. 2008* – M. Ruttkay: Kachlice z hradu v Topoľčiankach. *Študijné zvesti AÚ SAV* 43, 2008, 121–232.

- Ruttkay M. 2012* – M. Ruttkay: Mocenské centrá Nitrianskeho kniežatstva. In: B. Panis/M. Ruttkay/V. Turčan (eds.): *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod*. Bratislava 2012, 115–144.
- Ruttkay/Ruttkayová 2018* – M. Ruttkay/J. Ruttkayová: Výskum stredovekého osídlenia a pohrebiska v Nitre na Školskej ulici. Študijné zvesti AÚ SAV 64, 2018, 179–200.
- Samuel/Čurný 2012* – M. Samuel/M. Čurný: Pottery from the cellar of a monastic dwelling at the Kamaldul monastery in Nitra-Zobor. *Studies in Post-Medieval Archaeology* 4, 2012, 429–452.
- Sedlák 2008* – V. Sedlák: *Rationes collectorum pontificorum in annis 1332 – 1337. Monumenta Vaticana Slovaciae. Tomus 1. Trnavae – Romae 2008*.
- Slivka 1981* – M. Slivka: Stredoveké hutníctvo a kováčstvo na východnom Slovensku. 2. časť. *Historica Carpatica* 11 (1980), 1981, 218–288.
- Slivka 2006* – M. Slivka: Uctievanie svätých na Slovensku : k problematike výskumu patrocínií. *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia* 5, 2006, 91–162.
- Slíz 2011* – M. Slíz: A patrocíniumok és a személynév-gyakoriság összefüggései. *Helynévtörténeti tanulmányok* 6, 2011, 163–173.
- Slíz 2020* – M. Slíz: Szent György és Szent Demeter kultuszának hatása a magyar személynévadásra. *Magyar Nyelv* 116/3, 2020, 292–304.
- HB 1058* – SNA, Archív hodnoverného miesta Hronský Beňadik, č. 1058.
- Sörös 1912* – P. Sörös: *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története XII/B. Az elenyészett benzés apátságok*. Budapest 1912.
- Stanojev 2005* – N. Stanojev: Les sépultures dans les nécropoles autour des églises (en Voivodine). In: A. Ritoók/E. Ágnes-Simonyi (szerk.): *A középkori templom körüli temetők kutatása. Opuscula Hungarica 6*. Budapest 2005, 59–69.
- Stojkovski 2012* – B. Stojkovski: The Identity of Saint Demetrius. In: 3. Карановић/W. de Blécourt (eds.): *Belief Narrative Genres. Жанрови предања. Жанры преданий. Novi Sad 2012*, 155–161.
- Stojkovski 2019* – Б. Стојковски: Византијски манастири у средњовековној Угарској. ПРАВОСЛАВНО МОНАШТВО. Ниш 2019, 115–138.
- Stojkovski 2022* – B. Stojkovski: The Byzantine Monasteries of Medieval Hungary Revisited. In: D. M. Istrate/D. I. Mureşan/G. T. Rustoiu (Eds.): *Christianization in Early Medieval Transylvania. The Oldest Church in Transylvania and Its Interpretation*. Leiden – Boston 2022, 264–282.
- Strakošová 2005* – I. Strakošová: *Nálezy kachlic z hradu Jasenov*. In: J. Chovanec (ed.): *Gotické a renesančné kachlice v Karpatoch. Trebišov 2005*, 217–220.
- Szekeres 2005* – K. Szekeres: *Temetkezések Edelény-Cseb középkori templomában*. In: A. Ritoók/E. Ágnes-Simonyi (szerk.): *A középkori templom körüli temetők kutatása. Opuscula Hungarica 6*. Budapest 2005, 267–274.
- Ševčíková 2000* – E. Ševčíková: *Ludanice. Rím. – kat. Kostol Najsv. Trojice. Bočný oltár sv. Jána Nepomuckého. Bočný oltár sv. Kozmu a Damiána. Zámery a zásady pre reštaurovanie*. Bratislava 2000. Nebublikované. Uložené: Archív Farského úradu v Ludaniciach.
- Šlancarová 2018* – V. Šlancarová: *Středověký šperk : archeologické nálezy z jižní Moravy*. Brno 2018
- Španihel 2017* – S. Španihel: *Keramika a jej možnosti pri periodizácii raného novoveku na Slovensku*. *Pravěk Nová řada* 25, 2017, 293–314.
- Švasta/Strieženec 2000* – M. Švasta/M. Strieženec: *Ludanice – Kostol sv. Trojice. Geotechnický posudok základových pomerov*. Rukopis 2000. Geocon Trenčín. Uložené: Archív R. k. cirkvi – Farnosť Ludanice.
- Tarcsay 2009* – K. Tarcsay: *Frühneuzeitliche Glasproduktion in der Herrschaft Reichenau am Freiwald, Niederösterreich. Fundberichte aus Österreich – Materialhefte. Reihe A, Band 18*. Wien 2008.
- Tomka 2005* – G. Tomka: *Zwei Ofenkachelgruppen von den Burgen Ónod und Szendrő*. In: J. Chovanec (ed.): *Gotické a renesančné kachlice v Karpatoch. Trebišov 2005*, 231–240.
- Tomka 2009* – G. Tomka: *16. századi kályha-csempék az Ónodi vár ásatásból II. Commu-*

- nicationes Archaeologicae Hungariae 2009, 359–383.
- Tóth 2007* – P. Tóth (szerk.): Szent Demeter. Magyarország elfeledett védőszentje. Budapest 2007.
- Tóth/Szelényi 2015* – E. Tóth/K. Szelényi: The Holy Crown of Hungary. Budapest 2015.
- Trochta 1964* – J. Trochta: Zoznam fár Slovenska II. (Nitrianska stolica). Historický ústav SAV. Rukopis 1964. Uložené: Historický ústav SAV.
- VC 1559* – PL sign. Lib. 1, s. 16 = AEV 2121/1
- VC 1560* – PL sign. Lib. 1, s. 64 = AEV 2121/3
- VC 1630* – PL sign. Lib. 2, s. 25, 26.
- VC 1634* – PL sign. Lib. 1, s. 81 = AEV 2121/3a
- VC 1667* – PL sign. AEV 2120, s. 228–231.
- VC 1695* – PL sign. Lib. 9, s. 142, 143.
- VC 1700* – PL sign. Lib. 13, s. 103, 104.
- VC 1713* – PL sign. Lib. 16, s. 282–286.
- VC 1731* – PL sign. Lib. 24, s. 324–327.
- VC 1755* – PL sign. Lib. 45, s. 275–287.
- VC 1761* – PL sign. Lib. 104, s. 187–213.
- VC 1780* – PL sign. Lib. 140, s. 258–361.
- VC 1802* – PL sign. Lib. 291, s. 37–47.
- VC 1841* – PL sign. Lib. 401, s. 1–24.
- Vende 1899* – A. Vende: Nyitravármegye községei. In: J. Sziklay/S. Borovszky (eds.): Magyarország vármegyéi és városai – Nyitravármegye. Budapest 1899, 26–168.
- Vidová 2004* – L. Vidová: Šľachtici z Ludanic a benediktínske opátstvo svätého Kozmu a Damiána v Ludaniciach. Diplomová práca. Trnavská univerzita v Trnave. Trnava 2004.
- Wiedermann 1985* – E. Wiedermann: Archeologické pamiatky Topoľčianskeho múzea. Nitra 1985.
- Wolf/Horváth 2010* – M. Wolf/A. Horváth: Középkori templom és temető Alsózsolca határában. A Herman Ottó Múzeum évkönyve 49, 2010, 129–185.
- Zůbek 2013* – A. Zůbek: Hřbitov při kostele sv. Jakuba v Brně – vyhodnocení archeologických poznatků. Disertační práce. Masarykova univerzita. Brno 2013.
- Žeňuch 2020* – P. Žeňuch: Byzantsko-slovanská tradícia v staršom období vývinu slovenskej kultúry. Konštantínove listy 13/1, 2020, 112–125.
- Žuffová 2022* – J. Žuffová: Diskontinuita tehlovej architektúry v 13. storočí v Trnave a okolí. Boli plevovky románske a prstovky gotické? Archaeologia historica 14/2, 2022, 551–594.

THE PARISH CHURCH OF THE HOLY TRINITY (ST. DEMETRIUS) IN LUDANICE

MARTIN HANUŠ – MILOTA FLOREKOVÁ – MARTIN BÓNA

The parish church of the Holy Trinity in Ludanice is located at the south edge of the elongated square of the former village of Dolné Ludanice consisting of two rows of houses built along the royal road (Fig. 2, 5). In the scientific literature it was until recently considered a late-baroque structure, and apparently in no small part due to its baroque-classicist appearance it was not inducted into the List of National Cultural Monuments to this day (Fig. 1). It took until historian Ján Lukačka pointed out in 1992 that the church has Romanesque origins, particularly connected to its original consecration to St. Demetrius.

The medieval origins of the structure were confirmed during wide-ranging renovations of the church performed between 1998 to 2010. Research was unfortunately done more or less only in the exterior and was rather occasional in nature. Archeological survey was performed in 2006 before the north nave façade (Fig. 11, 16) and architectural research is based on inspections and documentation done in 2007 and 2017.

Ludanice in Nitra County's was a parish seat since the Middle Ages, belonging to the archbishopric of Esztergom, the Nitra archdeaconate and the Topoľčany district. The founder of the church is not known but is likely to be from the noble house of Ludanice. The oldest written mention of the parish can be found in records of papal decimators from the 1330s.

Until 1560, the parish church was dedicated to St. Demetrius. Reverence for this prominent Byzantine saint can be locally attested to since the Cyril-Methodius mission. In a broader Hungarian context he was revered since the 11th century, but chiefly in orthodox areas (Fig. 5). Around 1200 his cult experienced a resurgence, and the saint was promoted to one of the kingdom's patron saints. The oldest Hungarian liturgical evidence of the cult of St. Demetrius is the so-called "Pray Codex", written at the end

of the 12th century. October 26 was Saint Demetrius Day, celebrated according to the orthodox calendar, again, indicative of eastern origin of his veneration.

Within the territory of medieval Hungary there were 48 places consecrated to St. Demetrius. Of those, only 6 are in modern-day Slovakia. Ludanice located in central region of the previous Principality of Nitra, respectively Great Moravia, are representing at the same time the northwesternmost occurrence of this patrocinium in the Kingdom of Hungary, which is also totally isolated in the region of western Slovakia.

The Ludanice cadastral area shows signs of medieval settlement since the 9th century in two locations: the north and south edge of the village. A third location was mentioned in the center of the village, near the parish church (Fig. 6), but our review of findings from here however proves settlement only from the late 12th century on (Fig. 7).

The dedication to St. Demetrius in Ludanice is thus more likely to be due to the Benedictine monastery that stood directly next to the parish church (Fig. 2, 6, 14) rather than Great Moravian tradition. The monastery was also dedicated to prominent eastern saints – Saints Cosmas and Damian. This combination is also to be found on the lower part of the Hungarian crown (*corona graeca*). The monastery was likely founded around 1200, in the same period when the cult of St. Demetrius was experiencing a resurgence in medieval Hungary. It is also likely that related consecrations of neighboring buildings formed a joint conceptual programme, undertaken at the same time or in relatively quick succession.

Fourteen canonical visitations between 1559 and 1841 and two short notes about parish structures from the 1730s serve as written sources of information about the church and its appearance. The earlier visitations make only passing

mention of architecture. With regard to descriptions of architecture, the most valuable parish visitation text was made in 1780. Later records were written more in the style of bookkeeping.

The church was damaged many times, especially by Turks in 1667 and then during the Rákoci uprising before 1713. It was repaired many more times, following attacks or during general maintenance. The church was extensively modified to fit the baroque style in the mid-18th century. The changes were sponsored chiefly by Countess Terézia Berényi and local Parson František Trenčáni. Reconstruction was to be concluded in 1758. The main reason for the reconstruction was the small size of the church, especially considering the parish had several affiliates (Dvorany nad Nitrou, Mýtna Nová Ves, Kamanová, Chrabrany) long into the modern period.

Most recent repairs uncovered two separate masonry structures, as well as older, walled-in windows (Fig. 16). While the later late-baroque architecture was characterized by mixed stone-brick masonry with marked bricks, the older masonry was all stone (Fig. 15) and bricks were concentrated only around window openings (Fig. 17). Its quarry stone masonry bound with mortar is about 1 meter wide, and in the façade sections covered with plaster thick approx. 1 cm. The plaster continues uninterrupted to the window openings and their arcs.

From the inspection of the building can be concluded that the perimeter walls of the baroque nave contain almost completely preserved medieval constructions (Fig. 16). We discovered that the western perimeter wall of the current nave is identical to the western wall of the medieval nave. Original perimeter wall constructions were also preserved in the central and western sections of the nave side walls. The medieval church nave thus reached a nearly identical internal width as the current day one, i.e. 10.6 meters. The internal length of the original nave could not be determined, but based on the arrangement of uncovered medieval windows and the original sacristy, revealed outside by the north façade, it could have been approximately 11 meters.

The western façade of the medieval nave was most likely the entrance side and based on

surviving masonry was at least 7 meters tall (Fig. 15). Stratigraphic research from archeological survey allows to estimate the original height at roughly 7.5 meters. Geological sondage performed around the church in 2000 are also relevant in determining the proportions of the façades. One sample by the north façade of the original nave reached the bottom of the stone foundation at a depth of 1.8 meters from the current terrain.

The presence of medieval masonry in the north façade was also confirmed by the discovery of a walled-in window (Fig. 17: 1). The best hints of the original character of the windows was on the south façade, where the remains of no fewer than three walled-in window openings were uncovered (Fig. 17: 2). These were uniform, narrow, slit, semi-circular windows broadening on both sides. The distance between windows was 2.4 and 2.6 meters, with the westernmost located 3.2 meters away from the southwestern nave corner. The inner width is around 36 cm and outward they broadened to about 88 cm (Fig. 17: 3–7). The windows had a height of about 203 cm and the internal opening may have been about 150 cm tall (Fig. 18). One of the windows contained remains of a wooden window frame with fill. Unlike the stone walls, the windows were created uniformly of fired chaff bricks (28–29 × 12.5 × 6 cm). Despite the difference in construction material, there are multiple reasons to believe they are of primary origin (Fig. 17: 7). All three were apparently at the same height of 3 meters above the current exterior terrain, which accounting for recent accumulation could originally have been 3.5 meters.

The presbytery of the medieval building no longer exists, as it was razed during the mid 18th century baroque-style reconstruction and expansion (Fig. 16). According to the parish administrator J. Gajdoš, who oversaw recent church renovations, foundations of a quadratic presbytery were uncovered, indicating the medieval church reached 18 meters in length. The authors of this study were however not able to directly verify this information.

The medieval church may also be connected to the find of a wall running parallel to the eastern end of the north façade (Fig. 8, 11). It was

80–90 cm broad and explored up to a length of 5 m, its corner points and relation to the original church remain unknown. From the southern side it was connected by a screed floor, evidence that the wall delineated an interior (Fig. 11). The 1713 visitation mentions the existence of a vaulted sacristy prior to the baroque reconstruction. We interpret the wall as the north perimeter wall of the razed medieval sacristy, which can be dated to the 13th to 14th centuries. Based on such identification of the wall one can roughly deduce the position of the eastern nave corner and the length of the razed presbytery (Fig. 16). This would roughly correspond to the floorplan described by parish administrator J. Gajdoš.

In seeking a chronological categorization of the remains of the medieval parish church, hitherto research brought little elucidation. The character of the half-circular slit windows, characteristic for Romanesque and early gothic architecture, permits only framework dating into the late 12th to late 13th century. There was a great variety in layout, morphology and choice of material for sacral structures in the upper and central Nitra regions of the period, so these aren't convenient categories in seeking a more precise chronology. Archeological research also failed to yield more precisely clues within this timeframe. The church windows used chaff bricks, which would indicate the 13th century. With their dimensions, they come closer to bricks of the Šamorín church presbytery from the mid-13th century. It should however be noted that, while use of chaff bricks in Romanesque structures surviving in modern day Slovakia is prevalent in the 13th century, they remain in use well in the next century. A good example is the Ludanice abbey, where these bricks were used in the south wing from the first half of the 14th century. Relatively large, single-nave churches, like the one in Ludanice, are also fairly common in a rural context.

Research into the origins of the parish church in Ludanice needs to be done in relation to the aforementioned Benedictine monastery, which also bears a prominently eastern consecration to Saints Cosmas and Damian, and stood directly next to the church (about 30 m, Fig. 2, 6, 14). Its origins can be dated roughly to the year 1200.

The 1761 visitation describes the abbey church as built of stone and bricks, and there are some indications that it had a rectangular presbytery. One is tempted to think both sacral buildings may be part of a joint program and were created in roughly at the same time or in succession. The surviving parts of the parish church could thus be older than the mid-13th century. Further research may bring greater clarity on the issue.

Hitherto research was unable to document properly later medieval and modern reconstructions preceding the late-baroque rebuilding. A more recent layer of exterior plaster on the window openings was captured, as well as the secondary addition of an external supporting pillar to the original sacristy, seemingly indicating its secondary vaulting (Fig. 8, 9, 11). Visitation records from the 16th to 18th century list multiple changes to the original church. It states the church was built of stone, featuring a vaulted presbytery and sacristy, nave with flat ceiling and wooden floor and a wood choir gallery and cathedra. One can also read that the original church had neither crypt nor tower. The records give us also information on rich furnishings, which the study in detail doesn't deal with (Fig. 4).

During the extensive late baroque reconstruction in the mid-18th century, the presbytery and sacristy were razed and the nave was extended eastward by 7 meters (Fig. 16). The new presbytery with polygonal exterior apse and elliptic interior extended the church interior to 27 meters. The nave was lit through new, large, segmented windows and had three fields of Prussian vaults, held up by plastic wall pillars (Fig. 4). The church received a stone tile floor. Prussian vaults with cupola cap were also installed in the new presbytery, connected to the new sacristy on the north side. The church interior was gradually decorated with wall paintings and rich baroque furnishings and a new brick choir gallery. The 1780 visitation states that the church had a shingle roof (Fig. 3) and crypt. The construction of the tower on the western façade was experiencing static problems and it was not finished during the visitation. At the visitor's suggestion, it was to be dismantled and built again from the ground up, which is probably what happened.

Since earliest times a cemetery next to the church building is referenced. It was surrounded partially by a brick wall, and partially an earthen wall. Written mentions of it cease sometime before 1780. By that time a new cemetery, which remains in use today, existed by the main village road. Archeological research north of the original presbytery and sacristy confirms extensive burial activity (Fig. 12). In a small space, ten graves in three to five superpositions were identified (Fig. 10), at a depth of 0.9 to 1.2 m from the reconstructed historical terrain (Fig. 9). Grave orientation was parallel to the church, with heads pointing westward. There were two likely cases of child inhumation (H1, H2) close to the walls of the sacristy (Fig. 12). These may have been children that died before baptism. Part of the later, late medieval to modern layer of graves may have been inhumated in coffins, certainly the latest body. Beside two metal belt buckles (13th – 14th century), a hook fragment and the metal parts of a belt (second half of the 14th century) no further grave inventory was identified (Fig. 13). The evaluated graves can be dated from the High Middle Ages (13th to first half of 14th century) to the modern period, but all are older than the mid-18th century, when the baroque-style reconstruction took place. The

Mgr. Martin Hanuš, PhD.

Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum
Žižkova 12, P. O. Box 13
SK – 810 06 Bratislava
martin.hanus@snm.sk

Mgr. et Mgr. Milota Floreková, PhD.

nezávislý bádateľ
milotka.m@gmail.com

short, surveyed section of the church cemetery shows typical burial rituals, illustrating mainly the continuing preference for burials near sacral architecture ever since the earliest phase of the cemetery, which ultimately led to burials in multiple layers.

Archeological research also yielded a modest set of hollow baroque-period glass, ceramics dated from the High Middle Ages to the modern period, nails, and two renaissance tiles (Fig. 13). These were all likely connected to the existing parish.

According to the written records a parish building made of unfired bricks stood directly adjacent to the church. It was razed in 1786, due to its bad condition and risk of fire. The new parish building was erected south of the church (Fig. 2). The second military survey (1838) shows it on its maps. This was torn down in 1989 and replaced with the directly adjacent parish building that is used today.

The cemetery was equipped with a wooden belfry with wooden shingle roof that held three bells. In 1780 there also existed a chapel of the Holy Cross in sized cca. 4.7 x 3.8 m and a height of 3.8 m. It was built of rigid material, vaulted, had two windows, a shingle roof, stone tile floor and a wooden altar with two statues.

Ing. arch. Martin Bóna, PhD.

ProMonument, s. r. o.
Štefánikova 14
SK – 953 01 Zlaté Moravce
bona.martin@gmail.com